

Plomp, J. (1967a)

- [Plomp, J.](#)

Presbyteriaal-Episcopaal?

Kampen

J.H. Kok N.V.

1967

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar aan de Theologische Hogeschool te Kampen op vrijdag 6 oktober 1967

Plomp, J. (1967a) I

[5]

Mijne heren curatoren, hoogleraren, leden van de staf dezer Hogeschool, doctoren in de onderscheiden wetenschappen, vertegenwoordigers van de generale synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, predikanten en studenten, en voorts allen, die deze bijeenkomst met uw tegenwoordigheid vereert,

Zeer gewaardeerde toehoorderessen en toehoorders,

I

De Gereformeerde Kerken in Nederland zouden wellicht thans enige ambtsdragers van min of meer episcopale signatuur bezitten, indien niet haar generale synode, in 1961-'62 te Apeldoorn gehouden, afwijzend beschikt had op een voorstel over te gaan tot het benoemen van 'pastores pastorum'. Dit voorstel haalde slechts 16 stemmen. Daarentegen verwierf het tijdens de discussie geboren voorstel om 'de deputaten te danken voor de door hen verrichte arbeid en niet tot de voorgestelde benoeming van deputaten voor het pastoraat over dienaren des Woords over te gaan' niet minder dan 35 stemmen.¹

Onder de 35 die zich op deze wijze tegen de 'pastor pastorum' uitspraken, zal wel niemand geweest zijn die dit deed, omdat hij het bestaan van de nood die tot de pleidooien 'pro' aanleiding gegeven had, geheel wilde ontkennen. Sommigen zullen het gedaan hebben, omdat zij van oordeel waren dat 'de bestaande organen voor zielszorg'² voldoende

¹Acta van de gen. synode van Apeldoorn 1961 en 1962 van de Geref. Kerken in Nederland, art. 207. Zie voor de behandeling van de kwestie ook art. 206 en Bijlagen bij de acta van genoemde synode, nrs. LX a en b. Met de aanvaarding van het geciteerde besluit was de zaak van de baan. De behandeling ter synode had nauwelijks enige uren gevergd.

² Deze term werd in de discussie gebruikt, Acta, art. 206.

[6]

waren om die nood op te vangen; op déze argumentatie was feitelijk ook het afwijzende voorstel gebouwd. Maar ongetwijfeld hebben voor dat voorstel ook synodeleden gestemd, die van de doeltreffendheid van die ‘bestaande organen’ niet of nauwelijks overtuigd waren, voor wie echter beslissend was dat de ‘pastor pastorum’ een figuur was met een duidelijk episcopaal ‘gezicht’ en dus een figuur die, zolang men tenminste kerkrechtelijk presbyteriaal-synodaal wilde blijven, onmogelijk kon worden geaccepteerd,³ alle nood ten spijt.

Voor dit kerkrechtelijk en kerkordelijk probleem achter het probleem van de ‘pastor pastorum’ zou ik in dit uur van mijn officiële ambtsaanvaarding uw aandacht willen vragen. Voor de vraag dus: *laat het presbyteriaal-synodale stelsel toe dat er een episcopaal element ingebracht wordt?* Dat zijn expliciet drie vragen: is zulk inbrengen geoorloofd, is het wenselijk, is het mogelijk? Vanzelfsprekend zullen zowel betoog als documentatie zeer fragmentarisch moeten zijn.⁴

³ Deze overweging heeft stellig ook een voorname rol gespeeld in de vergaderingen van de tevoren geraadpleegde classes ‘die in grote meerderheid deze zaak hebben afgewezen’ en ter synode in de 100% onwil om dr. D. Nauta te steunen toen deze, nadat de synode haar afwijzend besluit genomen had, voorstelde de zaak opnieuw in handen van deputaten te stellen (art. 207).

⁴ Het fragmentarische komt ook hierin uit, dat de voor alle episcopalen (en ook bv. voor R. Boon in zijn boek *Apostolisch ambt en reformatie*, Nijkerk 1965) centrale vraag, of het episcopaat vanuit Schrift en traditie niet voor alle tijden geboden is, niet eens ter sprake komt. Zie ook aant. 14 en 60.

Eenzijdig is mijn betoog doordat andere legitieme en urgente vragen, bv. die naar de plaats van het gemeentelid, de ‘leek’, in de kerk, geheel onbesproken blijven.

Plomp, J. (1967a) II

II

Een beknopte begripsbepaling van het presbyteriale of presbyteriaal-synodale stelsel laat ik voorop gaan; ik ontleen die aan *The Form of Presbyterian Church Government*, de kerkorde die in 1645 op de beroemde synode van Westminster werd aanvaard en datzelfde jaar nog goedgekeurd werd door de kerk van Schotland.⁵ Daarin lezen wij, dat de ‘ordinary and perpetual’ ambtsdragers, die Christus heeft aangesteld voor de opbouw van zijn kerk en de volmaking der heiligen ‘pastors, teachers and other

⁵ *The Confessions of Faith, Catechisms, Directories, Form of Church-Government, Discipline, &c. of Public Authority in the Church of Scotland: Together with* (volgt nog een opsomming van allerlei stukken), Glasgow 1751 (de eerste editie was van 1721). De *Form* op p. 167 ff. Deze kerkorde is thans gemakkelijk te raadplegen in I. Murray (ed.), *The Reformation of the Church. A collection of Reformed and Puritan documents on Church issues*, London 1965, p. 203 ff.

[7]

church-governors, and deacons’ zijn.⁶ En vervolgens dat de kerk moet worden geregeerd door ‘several sorts of assemblies, which are congregational, classical and synodical’. De synodale vergaderingen kunnen dan weer provinciaal, nationaal of oecumenisch zijn.⁷ Kenmerkend voor het presbyteriaal-synodale stelsel is dus de broederlijke samenwerking van de presbyters, van de leer- en de regeerouderlingen (waarbij dan nog de diakenen komen) in de plaatselijke ‘congregations’ en de regering van de kerk door vergaderingen, waarvan de verschillende soorten presbyters lid zijn.⁸

In de te Westminster aanvaarde kerkorde komt echter nog iets voor, van de waarheid waarvan sedert de zeventiende eeuw de meeste presbyterianen overtuigd zijn geweest, nl. dat de kerk volgens de Schrift niet anders mag worden geregeerd dan presbyteriaal-synodaal. Van de opgesomde ambtsdragers heet het: ‘which Christ hath appointed’⁹ en van de regering der kerk door de verschillende vergaderingen: ‘it is lawful, and agreeable to the word of God’.¹⁰ De vraag of wij in dit laatste te doen hebben met een zuiver

equivalent van ‘*ius divinum*’ moet hier onbesproken blijven; in feite was dat wel het geval.¹¹ Zowel vóór al ná Westminster

⁶ I. Murray (ed.), *l.c.*, p. 209. Met de ‘teachers’ zijn de doctoren, met de ‘other church-governors’ de ouderlingen bedoeld, p. 212 ff.

⁷ I. Murray (ed.), *l.c.*, p. 216, 222.

⁸ Terecht attendeert Th.L. Haitjema, *Nederlands hervormd kerkrecht*, Nijkerk 1951, blz. 29, erop dat het kenmerkend presbyteriale ligt in de betrokkenheid van beide elementen op elkaar; er zijn immers ook episcopale en independentistische synoden. In het gereformeerd protestantisme bepaalt „het woord ‘presbyteriaal’ de kleur van de term ‘synodaal’”. Hier komen in de synoden ambtsdragers bijeen, die in verschillende ambten staan; hun synoden hebben besluitbevoegdheid. In gelijke geest A.A. van Ruler, *Reformatiorische opmerkingen in de ontmoeting met Rome*, Hilversum-Antwerpen 1965, blz. 116 v.

⁹ I. Murray (ed.), *l.c.*, p. 209.

¹⁰ I. Murray (ed.), *l.c.*, p. 216. De term komt, in verschillend verband, herhaaldelijk in de *Form* voor, p. 216, 217; p. 222 in een anti-independentistisch artikel: ‘It is lawful, and agreeable to the word of God, that there be a subordination of congregational, classical, provincial, and national assemblies, for the government of the church’.

¹¹ In geen geval bedoelde men met ‘agreeable to the word of God’ te zeggen: het zou in het licht van dat Woord nog wel anders kunnen, zoals dit bv. wèl geschiedt in *The Anglican-Presbyterian Conversations*. The Report of the panels appointed by The Church of Scotland, The Presbyterian Church of England, The Church of England and the Episcopal Church in Scotland, Edinburgh-London 1966, p. 27: ‘Presbyterians hold their Church order is agreeable to the Word of God without claiming that it is the only such order’. Vgl. echter W. Cunningham, *Historical Theology*. A Review of the principal doctrinal discussions in the Christian Church since the apostolic age, I, Edinburgh 1864², p. 74: “... our ordination formula, ‘is founded upn the word of God, and agreeable thereto’; and that this can *not* be truly predicated of any other form of church government, such as Prelacy and Congregationalism”.

[8]

hebben presbyterianen hun stelsel gaarne met dit hoge predikaat gesierd.

Ook hier te lande. Voorlopig noem ik alleen enkele namen uit onze eigen eeuw. Volgens P. Biesterveld en H.H. Kuiper geldt van het presbyteriale stelsel, dat dit voor het kerkregiment de absolute autoriteit van Gods Woord erkent en aan dat Woord heel zijn inrichting ontleent.¹² En M. Bouwman kwalificeerde het presbyteriaal-synodale stelsel kortweg als ‘het enig schriftuurlijke’.¹³

Het argument van de schriftuurlijkheid is uiteraard onovertrefbaar. Toch hebben de presbyterianen daaraan graag nog een ander toegevoegd: achter het presbyterianisme zouden ook Calvijn en de oudste gereformeerde kerkrechtelijke traditie staan!¹⁴

Gods Woord en Calvijn — men treft ze in één zin verenigd aan in A. Kuypers *Tractaat van de reformatie der kerken*;¹⁵ men leest daar dat ‘na de totale mislukking van het Roomsche stelsel, en de wreede teleurstelling waarop het Luthersche uitliep, ten slotte door Calvijn het zuivere

¹² *Kerkelijk handboekje* bevattende de bepalingen der nederlandsche synoden en andere stukken van beteekenis voor de regeering der kerken, uitgegeven door P. Biesterveld en H.H. Kuiper, Kampen 1905, blz. XVII.

¹³ M. Bouwman, *Voetius over het gezag der synoden*, Amsterdam 1937, blz. 10.

¹⁴ Alle pretenties van de presbyterianen vindt men verenigd in de volgende uitspraak over het presbyterianisme van W. Cunningham, *The Reformers and the Theology of the Reformation*, Edinburgh 1864², p. 351: ‘... that form of government which has the full sanction of apostolic practice as set before us in the New Testament, — confirmed by the testimony of the only genuine and authentic remains of apostolic men, the Epistles of Clement and Polycarp, — and which was decidedly approved by the great body of the Reformers’.

Met betrekking tot deze uitspraak merk ik op: 1. dat ze in alle onderdelen te pretentius is; 2. dat de beperking die ik mij moest opleggen mij ook dwingt niet in te gaan op de beweerde overeenstemming met de oude kerk en evenmin op het standpunt van de andere reformatoren. Vooral Bucer zou in dit verband een beschouwing overwaard zijn. Aan hem danken Calvijn en het gereformeerd protestantisme voor een aanzienlijk deel hun presbyteriale orde (vgl. W.F. Dankbaar, *Het bisschopsambt bij Martin Bucer*, in *Ecclesia*. Een bundel opstellen aangeboden aan prof. dr. J.N. Bakhuizen van den Brink, 's-Gravenhage 1959, blz. 111), maar Bucer heeft ook mede de opvattingen gestempeld van de episcopaal Cranmer (vgl. P. Collinson, *The Elizabethan Puritan Movement*, London 1967, p. 103), zoals hij ook op A Lasco en de londense kerkorden grote invloed heeft uitgeoefend. Vgl. *Die evangelischen Kirchenordnungen des XVI. Jahrhunderts*, hrsg. v. E. Sehling, fortgeführt vom Inst. f. ev. Kirchenrecht der Ev. Kirche in Deutschland, VII. Bd. (*Niedersachsen*), 2. Hälfte (*Die ausserwelfischen Lande*), I. Halbbd., Abschnitt IV

(*Grafchaft Ostfriesland u. Harlingerland*), Tübingen 1963, S. 559 ff.; A. Sprengler-Ruppenthal, *Zur reformatorischen Kirchenrechtsbildung in Ostfriesland*, *ZfeyKR* 10, 1963-'64, S. 341 f. In de londense vluchtelingengemeente kende men 'den dienst eens Superintendents ofte Ouersiender'. M. Micron, *De Christlicke Ordinancien der Nederlantscher Ghemeinten te Londen (1554)*, opnieuw uitgegeven en van een inleiding voorzien door W.F. Dankbaar, 's-Gravenhage 1956, blz. 44 v.¹⁵ *Volksuitgave*, Amsterdam 1884.

[9]

en beste en door Gods Woord gewilde stelsel van kerkregeering dan toch gevonden' werd (blz. 49). Het laat zich raden welk stelsel Kuyper hier op het oog had: het gereformeerde, 'gemeenlijk bekend onder den naam van het Presbyteriale of Synodale systema' (blz. 47).

Het is duidelijk: wanneer het presbyteriaal-synodale stelsel in deze stringente zin het enig schriftuurlijke zou zijn, mag afwijking daarvan zelfs niet worden overwogen. Maar ook wanneer dit niet het geval zou zijn, maar het inbrengen van een episcopaal element in de presbyteriale orde wél zou indruisen tegen fundamentele opvattingen van Calvijn en de andere architecten van het gereformeerde kerkrecht in de zestiende eeuw, zullen in elk geval gereformeerden daartoe nòg niet gemakkelijk overgaan. Want ook op kerkordelijk gebied blijven zij het predikaat 'issu de Calvin' toch wel op prijs stellen.

Plomp, J. (1967a) III

III

Maar is het presbyteriale stelsel wel zo schriftuurlijk en zo calvijns?

Om te beginnen: kan men het schriftuurlijk noemen in die zin, dat men het zonder veel moeite uit de bijbel, i.c. het Nieuwe Testament kan aflezen? Men zou hierop kunnen antwoorden: ja en neen. *Ja*, inzoverre men alle characteristica van het stelsel met enige scherpzinnigheid wel in het Nieuwe Testament kan terugvinden: ¹⁶ leer- en regeerouderlingen (1 Tim. 5: 17), diakenen (Fil. 1: 1; 1 Tim. 3: 8 vv.), het presbyterium (1 Tim. 4: 14) en zelfs ¹⁷ het prototype van de synode (Hand. 15). *Neen*, inzoverre

¹⁶ Vgl. M.J. Arntzen, *Het primaat van de paus*, 's-Gravenhage 1966, blz. 75. Het is verbluffend wat W. Cunningham, *Historical Theology*, I, p. 75, laat volgen op de woorden: 'It is no very difficult matter, I think, to prove from Scripture ...'. Het complete presbyteriaal-synodale stelsel!

¹⁷ Zo J. Jansen, *Korte verklaring van de kerkorde der Geref. Kerken in Nederland*, Kampen 1952³, blz. 135 v., in aansluiting aan Calvijn, de *Synopsis*, Turretinus en Voetius. Ook voor Luther gold de vergadering van Hand. 15 als 'das gar erst Concilium'. *Von den Konziliis und Kirchen* (1539), *WA*, S. 526.

W. Nijenhuis acht de gewoonte 'de in Hand. 15 beschreven vergadering bij beschouwingen over de kerkelijke concilies te betrekken' onjuist. „Door te spreken over het 'apostelconcilie' past men op onhistorische wijze het begrip concilie toe op een tijdvak, waarin geen enkele van de kerkrechtelijke onderstellingen voor wat wij thans met het woord bedoelen, aanwezig was". *Kerk en theologie* 14, 1963, blz. 77.

Met o.a. D. Nauta, *Chr. Enc.*², I, blz. 269, s.v. *Apostelconvent*; P. Meinhold, *Konzile der Kirche in evangelischer Sicht*, Stuttgart 1962, S. 23 ff.; Christa Tecklenburg Johns, *Luthers Konzils-idee in ihrer Bedingtheit und ihrem reformatorischen Neuansatz*, Berlin 1966, S. 20 ff., ben ik echter van mening, dat Hand. 15 wel degelijk materiaal bevat voor een bijbelse fundering van de synode.

Overigens zal elke presbyteriaan er goed aan doen te bedenken, dat het 'aflezen' →

[10]

men in het Nieuwe Testament nog méér kerkordelijke noties aantreft. Zo onderscheidt E. Schweizer in het Nieuwe Testament niet minder dan drie gemeentetypen: het palestijnse, waarin allerlei oude joodse vormen nog voortleven en het ambt, vooral het apostelambt, een overwegende plaats inneemt; het paulinische, waarin het ambtelijke een aanzienlijk geringere rol speelt en het beeld veeleer bepaald wordt door de charismata, en het johanneïsche, waarin het ambtelijke en kerkordelijke geheel op de achtergrond

is getreden en de gemeente verschijnt als de broederschap van hen, die de zalving van de Heilige hebben en die allen weten (1 Joh. 2: 20).¹⁸

Ook als men van mening is, dat Schweizer hier te veel construeert,¹⁹ kan men hem toestemmen: „Die neutestamentliche Gemeindeordnung gibt es nicht. Die Verhältnisse sind schon in neutestamentlicher Zeit sehr verschiedenartig gewesen”.²⁰ Zelfs wanneer men met A.J. Bronkhorst, A.D.R. Polman e.a. zou oordelen dat de *tendens* van het Nieuwe Testament toch ligt in de richting van een presbyteriaal-synodaal systeem²¹ en

→ niet zo eenvoudig is. Er is bv. nog steeds geen eenstemmigheid over de vraag of wij in presbyters of episcopen met dezelfde soort ambtsdragers te maken hebben (vgl. Herman [H.N.] Ridderbos, *Paulus*. Ontwerp van zijn theologie, Kampen 1966, blz. 510 v.). Voorts is overnemen van de náám nog niet hetzelfde als overnemen van de ‘záák’. Vgl. P. Jacobs, *Theologie reformierter Bekenntnisschriften in Grundzügen*, Neukirchen 1959, S. 122: ‘Das [reformierte] Ältestenamnt lässt sich jedenfalls nicht unmittelbar aus der Linie des neutestamentlichen Presbyteramts ableiten’. O. Noordmans, *Beginselen van kerkorde*, in *De kerk aan het werk*. Practische aanwijzingen voor het kerkelijk leven (uitgave ‘Kerkopbouw’), Assen 1934, blz. 8: ‘Want een fransche of hollandsche kerkeraad uit de 16e eeuw was toch zeker niet een zuivere herhaling van het opzienschap uit de dagen der paroesieverwachting’.

¹⁸ E. Schweizer, *Gemeinde nach dem Neuen Testament*, Zollikon-Zürich 1949. Uitvoerder: *Gemeinde und Gemeindeordnung im Neuen Testament*, Zürich 1962. Vgl. A. Bittlinger, *Gemeinde ist anders*. Verwirklichung neutestamentlicher Gemeindeordnung innerhalb der Volkskirche, Stuttgart 1966, S. 6 ff. Soortgelijke distincties ook bij anderen. o.a. H. von Campenhausen, *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten*, Tübingen 1963².

¹⁹ Zo heet het van de jeruzalemse gemeente: ‘Ist hier nicht die Kirche aufgefasst als hierarchisch gegliederte Anstalt, nach göttlichem Kirchenrecht von den Aposteln geleitet?’ En van de johanneïsche: ‘Aber in ihr ist nun freilich die alleinige und vollgenügsame Leitung des Geistes und die Ablehnung allen Amtes so stark betont, dass manche Sätze nahe an der Grenze der Gnosis stehen, wo es gar keine Gemeinde mehr gibt’. *Gemeinde nach dem N.T.*, S. 11, 24. Vgl. de kritiek van H.N. Ridderbos, *a.w.*, blz. 509, aant. 95: Schweizer doet moeite „om het institutionele bij Paulus zo weinig mogelijk ‘kans’ te geven”.

²⁰ E. Schweizer, *Gemeinde und Gemeindeordnung im Neuen Testament*, S. 7. Vgl. M.J. Arntzen, *a.w.*, blz. 75.

²¹ A.J. Bronkhorst, *Schrift en kerkorde*. Een bijdrage tot het onderzoek naar de mogelijkheid van een ‘schriftuurlijke kerkorde’, Den Haag 1947, blz. 276; A.D.R. Polman, *Onze Nederl. Geloofsbelijdenis* verklaard uit het verleden, geconfronteerd met het heden, IV, Franeker z.j., blz. 32. Vgl. H.N. Ridderbos, *a.w.*, blz. 534. De rooms-katholieken zien echter gewoonlijk een ontwikkeling naar het episcopaat. →

[11]

dit ons ook thans iets te zeggen heeft, is men niet uit de moeilijkheden. Want men zal toch niet kunnen beweren, dat het presbyterianisme in het Nieuwe Testament ons in een zo duidelijke en geacheveerde vorm tegemoet treedt, dat het zonneklaar is dat elke episcopale trek er vreemd aan is geweest.

De impasse waarin wij in het voorgaande geraakten, wekt terecht de twijfel of de daar beproefde methode wel geschikt is om de presbyteriaal-synodale orde — of welke andere — bijbels te rechtvaardigen. Gesteld eens dat in het Nieuwe Testament het presbyteriaal-synodale stelsel in alle klaarheid voorkwam, als laatste fase van een ontwikkeling binnen de nieuwtestamentische periode, zou het dan werkelijk eis van bijbelgetrouwheid zijn de kerk thans op precies dezelfde wijze in te richten en te besturen? M.i. is dit niet het geval. Dat zou neerkomen op een beschouwing van de nieuwtestamentische orde als een wet in die zin, ‘dass wir sie nachzuahmen hätten’, een beschouwing die op het Nieuwe Testament zelf schipbreuk lijdt. ‘Denn schon im NT ist die Ordnung der Gemeinde in Jerusalem nicht Gesetz für diejenige in Korinth’.²²

De Schrift heeft stellig ook gezag in kerkordelijke zaken, de vraag is echter ‘in welcher Weise man das NT als Autorität ansieht’.²³ Op die vraag kan in elk geval met O. Noordmans worden geantwoord, dat ‘de kerkorde niet met dezelfde geestelijke macht uit de Schrift [kan worden] afgeleid als het *sola fide*’.²⁴

Ik laat Noordmans nog even verder aan het woord, omdat ik geen zegsman weet, die zich kernachtiger uitdrukt dan hij. Wij moeten, zo schrijft hij in zijn prachtige opstel *Paulus komt en Petrus gaat* op onze hoede zijn voor ‘kerkrechtelijk fundamentalisme’. ‘Men kan maar niet een wandeling gaan maken door de gemeenten, en dan verslag uitbrengen van wat men gezien heeft. Op deze manier bv.: In Jeruzalem heb ik ouderlingen gezien en in Philippi een opziener en diakenen enz., en nu weten wij genoeg om

→ Vgl. Th.C. de Kruyf, *De pastorale brieven* vertaald en toegelicht, Roermond-Maaseik 1966, blz. 12, 41 v. Ook E. Käsemann, *Exegetische Versuche und Besinnungen*, I, Göttingen 1964³, S. 220 f., meent dat in de z.i. jongere delen van het Nieuwe Testament ‘die Grenze des Urchristentums überschritten und der Frühkatholizismus etabliert’ is. ‘Die Zeit in der man die Schrift als ganze dem Katholizismus entgegenhalten konnte, dürfte unwiederbringlich vorbei sein’.

H. Küng, *De kerk*, Hilversum 1967, blz. 26, wil liever niet van ontwikkeling langs één lijn spreken: ‘De ontwikkeling loopt langs diverse lijnen met verschillende tradities, en het is niet zo, dat bv. het laatste geschrift ons de ontwikkelde en systematisch uitgewerkte ekklesiologie zou bieden’.

²² E. Schweizer, *a.a.O.*, S. 7.

²³ E. Schweizer, *a.a.O.*, das.

²⁴ O. Noordmans, *a.w.*, blz. 8.

[12]

een kerkorde samen te stellen; de één een episcopale en de ander een presbyteriale’.²⁵ Haitjema kreeg van hem te horen, dat ook hij ‘niet meer goed-confessioneel [kon] zijn in den ouderwetschen zin, waarbij men in het Nieuwe Testament de kerk in den staat der rechtheid meent te kunnen aantreffen om dan daaruit een soort natuurrecht voor de kerk af te leiden, dat onder alle omstandigheden geldt’.²⁶ Juist de omstandigheden van plaats en tijd spelen bij de inrichting van de kerk een voorname rol.²⁷ ‘Met een concordantie en wat commentaren zijn we nog niet in staat een bijbelse kerkorde in elkaar te zetten’.²⁸

²⁵ O. Noordmans, *Gestalte en Geest*, Amsterdam 1955, blz. 332 v. Ook geciteerd bij F. Haarsma, *Geest en kerk*. Een pastoraal-oecumenische studie over de ecclesiologie van Dr. O. Noordmans, Utrecht-Baarn 1967, blz. 251, aant. 229, echter met onjuiste opgave van vindplaats.

²⁶ O. Noordmans, *Evangelie en volkskerk*. Een antwoord aan ‘Kerkherstel’, Baarn z.j. (1934), blz. 2.

²⁷ Vgl. F. Haarsma, *a.w.*, blz. 201.

²⁸ Geciteerd naar F. Haarsma, *a.w.*, blz. 212. Vgl. J. Koopmans, *De Nederlandse Geloofsbelijdenis*, Amsterdam 1949³, blz. 146: ‘... het beroep op de Bijbel is niet regelrecht in die zin, dat de kerkorganisatie van de eerste eeuw door ons gecopiëerd zou moeten worden ... — nog geheel afgezien van het feit, dat niemand precies zeggen kan, hoe het geweest is’.

Plomp, J. (1967a) IV

IV

Ogenschijnlijk is het er langzamerhand, zo niet met de presbyteriaal-synodale kerkorde zèlf dan toch met haar hoge pretentie van schriftuurlijkheid hachelijk voor komen te staan. Maar dat is dan toch slechts ogenschijnlijk. Want het is bijzonder opvallend, dat zich juist onder de krachtigste bestrijders van het ‘kerkrechtelijk fundamentalisme’ de vurigste verdedigers van het presbyterianisme bevinden. En die menen daarbij het Nieuwe Testament aan hun zijde te hebben!²⁹

Hoe zij dit laatste níet bedoelen is ons reeds gebleken: níet fundamentalistisch. Hoe wèl, dat zegt ieder op eigen wijs. Noordmans spreekt van

²⁹ Zij hielden dit staande tegenover A.M. Brouwer, die in *De kerkorganisatie der eerste eeuw en wij*, Baarn z.j. (1937), betoogd had ‘dat de Nieuw Testamentische gegevens over de kerkinrichting zo fragmentarisch zijn en zo onzeker, dat men voor verschillende organisaties een beroep op de Schrift kan doen en niet gewerkt kan worden met het slagwoord ‘Schriftuurlijkheid der kerkorde’ of met de stelling, dat de een of andere organisatie ‘eis van Gods Woord’ zou zijn’. Aldus de correcte weergave van de tendens van Brouwers geschrift bij H. Bartels, *Tien jaren strijd om een belijdende kerk*, 's-Gravenhage 1946, blz. 137. Aldaar ook een overzicht van de discussie Brouwer-Noordmans. Vgl. daarvoor ook A.J. Bronkhorst, *a.w.*, blz. 11 vv., 151 vv.; F. Haarsma, *a.w.*, blz. 211 vv.

[13]

pneumatische exegese,³⁰ indirecte afleiding,³¹ geloofsintuïtie,³² rekening houden met de nieuwtestamentische sturctuurverbanden,³³ Bronkhorst van theologische exegese.³⁴ J. Koopmans schrijft zonder enige diepzinnigheid dat men niet wettisch kan zeggen: zo is het geweest, dus zo moet het weer zijn, maar dat er anderzijds in de bijbel genoeg over de kerk staat waarmee deze haar weg vinden en de zijweg vermijden kan.³⁵ Om hier nog een uitspraak van H.N. Ridderbos aan toe te voegen: het Nieuwe Testament mag dan geen gedetailleerde voorschriften geven voor de organisatie van de plaatselijke gemeenten en het bestuur van de kerk in haar grotere verbanden, men treft er wel ‘rechtsregels’ in aan.³⁶

Wij behoeven niet te onderzoeken of allen met deze, deels eenvoudige deels ingewikkelde, termen wel hetzelfde bedoelen. Want met betrekking tot de z^áak is de overeenstemming groot. Men vindt in de Schrift, dat de kerk zowel het gehele volk Gods als de plaatselijke gemeente is,³⁷ dat de kerkinrichting eenvoudig moet zijn,³⁸ dat er geen ambtsbekleding en ambtsaanvaarding is dan *uit* Christus en *door* de gemeente,³⁹ dat het ambt niets anders is dan ‘diakonia’,⁴⁰ dat het éne ambt uiteenwaaiert in vele ambten,⁴¹ dat in de kerk elke gezagsconcentratie uit de boze is,⁴² dat in haar de Christusheerschappij door zijn Geest en Woord onverlet moet blijven.⁴³

Op grond van al zulke overwegingen, die toch wel echt bijbels zijn, wordt de voorkeur gegeven aan het presbyteriaal-synodale stelsel. Om met

³⁰ O. Noordmans, *Beginselen van kerkorde*, in *De kerk aan het werk*, blz. 8: ‘pneumatische exegese, een geestelijke vertaling uit het ééne tijdperk in een ander’.

³¹ Vgl. H. Bartels, *a.w.*, blz. 138; F. Haarsma, *a.w.*, blz. 214.

³² Vgl. F. Haarsma, *a.w.*, blz. 215.

³³ O. Noordmans, *Gestalte en Geest*, blz. 333.

³⁴ A.J. Bronkhorst, *a.w.*, blz. 160 v. De schrijver ontwikkelt hier zijn bezwaar tegen de term ‘pneumatische exegese’.

³⁵ J. Koopmans, *a.w.*, blz. 146.

³⁶ H.N. Ridderbos, *a.w.*, blz. 536.

³⁷ H.N. Ridderbos, *a.w.*, bl. 534 v. Dezelfde eerder reeds in zijn opstel *De apostoliceit van de kerk volgens het Nieuwe Testament*, in *De apostolische kerk*. Theologische bijdragen, Kampen 1954, blz. 93 vv.

³⁸ F. Haarsma, *a.w.*, blz. 212, Noordmans vrij citerend: zij (Luther en Calvijn) ‘hebben zich beroepen op de eenvoud van de bijbelse voorschriften’. O. Noordmans, *Beginselen van kerkorde*, in *De kerk aan het werk*, blz. 8: ‘De presbyteriale kerkorde wordt door Calvijn wel uit de Schrift afgeleid, maar in z’n wezen is het een poging om het menselijk apparaat rondom het werk des H. Geestes tot een minimum te herleiden’.

³⁹ H.N. Ridderbos, *a.w.*, blz. 528 vv., 532.

⁴⁰ A.D.R. Polman, *a.w.*, IV, blz. 48 v.

⁴¹ A.A. van Ruler, *a.w.*, blz. 113.

⁴² J. Koopmans, *a.w.*, blz. 155.

⁴³ A.J. Bronkhorst, *a.w.*, blz. 277. In het vervolg duid ik deze ‘Christusheerschappij door zijn Geest en Woord’ korthedshalve aan als christocratie.

[14]

Bronkhorst te spreken: daarin komt ‘nog altijd het beste tot uitdrukking ..., dat Jezus Christus en Hij alleen de Kerk regeert, in den onvoltooid tegenwoordigen tijd, in den vollen, eigenlijken en directen zin, door Zijn Geest en Woord’.⁴⁴ Bronkhorst aarzelt dan ook niet dit stelsel ‘schriftuurlijk’ te noemen.⁴⁵

Het is intussen wel duidelijk, dat het bij een benadering van de nieuwtestamentische gegevens zoals wij die het laatst ontmoetten, nog moeilijker is dan bij de zgn. fundamentalistische elke invoering van episcopale elementen in de presbyteriale orde bij voorbaat voor onbijbels te verklaren. Kan de christocratie dit in bepaalde omstandigheden niet dringend gewenst maken? Volgens P.A. van Stempvoort vraagt het ‘corpus der ecclesia’ vooral in tijden waarin de band tussen de gemeenten bedreigd wordt, om de ‘ἄνθρωπος εἰς ἑνωσιν κατηρτισμένος’, de ‘mens tot eenheid toegerust’.⁴⁶ Ook Ridderbos schijnt een dergelijke figuur niet geheel uit te sluiten. Tenminste op de vraag hoe men zich de organen moet voorstellen, door welke de kerk in haar bredere verbanden geregeerd moet worden na het wegvallen van

de apostelen, antwoordt hij: ‘hetzij, zoals in eerste instantie wel het meest voor de hand ligt, als kerkelijke vergadering, vgl. Hand. 15; Gal. 2, *hetzij ook anderszins*’.⁴⁷

⁴⁴ A.J. Bronkhorst, *a.w.*, blz. 277. Vgl. A.A. van Ruler, *a.w.*, blz. 119: ‘En zij berust op diepe en belangrijke waarheden uit het Nieuwe Testament en het christelijk geloof’.

⁴⁵ A.J. Bronkhorst, *a.w.*, ibidem.

⁴⁶ P.A. van Stempvoort, *Eenheid en schisma*. Een structureel onderzoek van het deel, de gemeente van Korinthe volgens 1 Korinthiërs, ten behoeve van het geheel, de oecumenische gemeente, Nijkerk 1950, blz. 129.

⁴⁷ H.N. Ridderbos, *a.w.*, blz. 536 (cursivering van mij). Vgl. dezelfde, *De apostoliciteit van de kerk volgens het Nieuwe Testament*, in *De apostolische kerk*, blz. 97. H. Dombois, *Formen der Kirchenleitung*, *ZfveKR* 12, 1966-’67, S. 42 f., meent dat ‘bei der Ablehnung personaler Leitung ein grundsätzliches Missverständnis neutestamentlicher Tatbestände’ aanwezig is, zelfs dat de kerk haar structuur in gevaar ^[15] brengt ‘wenn sie das konkrete und persönliche Apostolat spirituell verflüchtigt und dadurch die Unverfügbarkeit des Geistes auszudrücken und zu sichern trachtet’. Jezus ‘streute die Verkündigung nicht nur aus wie einen Samen, der dann weiterwuchern sollte, sondern er wählte, sandte, und bevollmächtigte konkrete Personen als Apostel’.

Plomp, J. (1967a) V

V

Maar betekent het invoegen van een episcopaal element in het presbyteriaal-synodale stelsel toch in elk geval niet een afwijking van Calvijn en van de van hem uitgegane kerkrechtelijke traditie?

Ik maak eerst enkele opmerkingen over Calvijn zelf. Dat hij in de wordingsgeschiedenis van het presbyterianisme een eerste rol heeft gespeeld, is boven alle twijfel verheven; men denke slechts aan het geneefse ‘consistoire’ — au fond toch zijn schepping — waarin predikanten en

[15]

ouderlingen wekelijks samenkwamen ‘pour veoir sil ny a nul desordre en lesglise et traicter ensemble des remedes quant il en sera besoing’.⁴⁸

Toch kan men Calvijn niet anti-episcopaal noemen.⁴⁹ W. Nijenhuis heeft het ‘opvallend’ genoemd, ‘dat het in de discussies van de twintigste eeuw zo belangrijke vraagstuk van het episcopaat voor Calvijn geen rol speelde’⁵⁰ en voor dit laatste veel bewijs overgelegd. Eerder had D. Nauta er al op gewezen, dat één van de autoriteiten op welke Calvijn zich bij zijn beschouwingen over de juiste kerkinrichting gaarne beroept, Cyprianus van Carthago is, Cyprianus, die juist aan de bisschoppen in de kerk een bijzondere betekenis toekende.⁵¹

Tijdens de Calvijn-herdenking te Straatsburg in 1964 verklaarde Jaques Courvoisier, dat men bij de lectuur van bv. de brief aan Sadolet met verwondering constateert, ‘que Calvin en a moins à l’évêque q’au faux ou au mauvais évêque’.⁵² Calvijn had bezwaar tegen de heersende opvatting van de apostolische successie als ‘successio personarum’, maar als de paus zijn apostolisch ambt zou wáárnemen, zou hij niet tegenspreken, dat deze voor opvolger van Petrus moest worden gehouden.⁵³

Men is steeds voorzichtiger geworden met te beweren, dat Calvijn voor

⁴⁸ *Ordonnances ecclésiastiques*, in *Calvini Opera Selecta*, II, p. 358, 8 sq.

⁴⁹ Het is verbazingwekkend nog in een recent geschrift: I. Tempel, *Bischofsamt und Kirchenleitung in den lutherischen, reformierten und unierten deutschen Landeskirchen*, München 1966, S. 37, te lezen: ‘Im Gegensatz zum Luthertum findet man bei Calvin eine schroffe Ablehnung eines jeden Bischofsamtes’. Overdrijving naar de andere zijde vindt men in de (overigens veel interessant materiaal bevattende) verhandeling van J. Pannier, *Calvin et l’épiscopat*, *RHPR* 6, 1926, p. 305-335, 434-470. Pannier spreekt (p. 305, 434) van ‘l’épiscopat élément organique de l’Eglise dans le calvinisme intégral’. Vgl. W.F. Dankbaar,

a.w., blz. 111, aant. 2.

⁵⁰ W. Nijenhuis, *Calvinus oecumenicus*. Calvin en de eenheid der kerk in het licht van zijn briefwisseling, 's-Gravenhage 1959, blz. 304.

⁵¹ D. Nauta, *Confrontatie van de kerkinrichting der anglicanen en presbytrianen*, *Bezinning* 13, 1958, blz. 194. Plaatsen in de *Institutie* waar Calvin zich waarderend over de kerkinrichting bij Cyprianus uitlaat: IV, 3, 15; IV, 4, 10; IV, 7, 7; IV, 11, 6; IV, 19, 14.

⁵² J. Courvoisier, *La dialectique dans l'ecclésiologie de Calvin*, in *Regards contemporains sur Jean Calvin*. Actes du colloque Calvin Strasbourg 1964, Paris 1964, p. 95. Iets verder: 'Calvin n'en a donc pas tant à l'institution qu'à son mauvais usage'.

⁵³ J. Courvoisier, *l.c.*, p. 96, 100. Vgl. W. Nijenhuis, *a.w.*, blz. 304; C. van der Woude, *Het beginsel van de collegialiteit bij Calvin en het tweede vaticaanse concilie*, Kampen 1966, blz. 17 v.

[16]

zijn kerkordelijke concepties het predikaat 'ius divinum' opeiste.⁵⁴ Zeker, het ambt is er krachtens goddelijke ordening, dáárvan was Calvin overtuigd, maar ten aanzien van bv. het *aantal* ambten — twee, drie of vier — wisselde zijn mening telkens en nog de laatste editie van de *Institutie* verschaft ons daarover geen volkomen helderheid.⁵⁵

Op de straatsburgse herdenking waarover ik zo juist sprak, typeerde Otto Weber Calvijn's houding met betrekking tot de inrichting der kerk treffend juist als die, niet van een 'homme guidé par des principes abstraits' maar van een 'réaliste qui, attaché à la Parole, prenait le temps pour attendre'. Zo alleen is het volgens Weber te verklaren, dat hij geen enkele poging ondernomen heeft de twee dozijn plattelandsparochies, die vanuit Genève koloniaal bestuurd werden, van kerkeraden te voorzien.⁵⁶

Als dezelfde aan het Woord gehechte realist beval hij voor de hervorming in Polen de mogelijkheid aan, dat daar een aartsbisschop zou fungeren, 'niet om over de anderen te heersen maar om ter wille van de orde het voorzitterschap der synoden te bekleden en de heilige eenheid onder zijn collega's en broeders te bevorderen'. Hij dacht bovendien aan provinciale en stadsbisschoppen, 'die in het bijzonder belast zijn met de orde der kerk. Evenals de natuurlijke orde leert, zou er uit ieder college iemand gekozen moeten worden, aan wie de voornaamste zorg was opgedragen'.⁵⁷ Onwillekeurig denkt men bij zulke woorden aan Calvin zelf, die niet de titel van bisschop, antistes of superintendent voerde, maar dat in feite wel was: voorzitter van de vergadering der predikanten, tweede

⁵⁴ I. Tempel, *a.a.O.*, S. 35.

⁵⁵ W.O. Münter, *Begriff und Wirklichkeit des geistlichen Amtes*, München 1955, S. 14, 11 f.

⁵⁶ O. Weber, *Compétence de l'Église et compétence de l'État d'après les Ordonnances ecclésiastiques de 1561*, in *Regards contemporains*, p. 78.

⁵⁷ *Calvin aan koning Sigismund van Polen*, Genève 5 december 1554, *OC*, XV, c. 333. In de tekst volgde ik de vertaling (uit het latijn) van W.F. Dankbaar, *a.w.*, blz. 111, aant. 3. — Van hetzelfde realisme getuigt Calvijn's advies van november 1561 in de kwestie hoe die bisschoppen en pastoors moeten handelen, die 'veulent renoncer au Papisme et suivre l'Évangile'. Ten aanzien van de bisschoppen zegt Calvin o.a. dat zij zoveel mogelijk de kerken moeten zuiveren die onder hun 'charge et superintendance' zijn, dat men hen 'par tolerance' — want feitelijk verdraagt het zich helemaal niet met 'la pure simplicité du régime spirituel de l'Église' — in het bezit van het 'bien temporel' moet laten, mits zij het op de juiste wijze gebruiken en dat het het beste is, dat zij, wanneer zij hun 'Seigneuries et iurisdiccions terreines' willen behouden, zich ermee vergenoegen 'comme protecteurs de l'Église' te worden gehouden. *OC*, XV, c. 186. Het advies werd uitgebracht aan de kerk van Troyes (J. Courvoisier, *l.c.*, p. 96). — Vgl. voor Calvijn's houding tegenover het episcopaat nog C. van der Woude, *a.w.*, blz. 18 v.

[17]

voorzitter van het 'consistoire' (voorzitter was de burgemeester-ouderling), woordvoerder van predikanten en kerkeraad in de stadsraad.⁵⁸

Dat Calvin niet principieel anti-episcopaal was, wist men ook in Engeland. Toen John Whitgift Thomas Cartwright daaraan herinnerde wist deze daar niet veel op te zeggen. De presbyterianen houden niet iets voor waarheid, alleen omdat Calvin het gezegd heeft, repliceerde hij.⁵⁹

⁵⁸ J. Pannier, *l.c.*, p. 326: „Et c'est, en somme, une 'surintendance' du même genre [als in Straatsburg en Engeland] que, sans avoir le titre, il [Calvin] a remplie à Genève pendant vingt-trois ans". Ook A. Ganoczy, *Calvin théologien de l'église et du ministère*, Paris 1964, p. 390, spreekt van 'le pouvoir pratiquement épiscopal et fortement centralisé qu'il exerça lui-même à partir de Genève, pendant plus de vingt ans'.

⁵⁹ P. Collinson, *l.c.*, p. 104, aan wie ik ook de volgende mededeling ontleen: „'Calvin herein grants more than I would grant' was the marginal comment of an English student of the *Institutes* who read that the bishop of Rome had enjoyed a measure of primacy in the early Church".

Plomp, J. (1967a) VI

VI

Genève was een stad, haar kerkinrichting kon daardoor eigenlijk nog alleen presbyteriaal zijn. ⁶⁰ In landen waar de reformatie zich onder Calvijns invloed ontwikkelde, organiseerden de kerken zich bij voorkeur

⁶⁰ Ofschoon het hierboven opgemerkte (vgl. aant. 58) de vraag doet opkomen of dit wel geheel juist is. Trouwens, afgezien van Genève, in hoeverre steunt de 'gelijkheid' van dienaren des Woords, ouderlingen en diakenen (vgl. bv. art. 2, lid 2 en art. 129 van de herziene kerkorde van de Geref. Kerken in Nederland) op klassiek gereformeerde bronnen? F.L. Rutgers, *Verklaring van de kerkordening van de nat. synode van Dordrecht 1618-1619* (uitg. J. de Jong), IV, Rotterdam 1918, blz. 160, zegt: 'In dit artikel [art. 84 D.K.O.] wordt niet uitdrukkelijk de gelijkheid van dienaren, ouderlingen en diakenen uitgesproken, maar het ligt er toch in'. Dit laatste is echter de vraag. Vgl. behalve de oude franse en nederlandse kerkorden, die alleen spreken van geen heerschappijvoering van elk van de drie soorten ambtsdragers *ouderling*, de kanttekening van de *statenvertaling* op 1 Tim. 3: 13 (de diakenen die wel gediend hebben verkrijgen zichzelf βαθμὸν καλὸν): 'ὅφ een goede achtung en aanzien de Gods gemeente, ὅφ ook een toegang tot meerdere en hoogere diensten; namelijk des ouderlingschaps, of van het leeraamt, gelijk ook bij de ouden veel gebruikelijk is geweest', en *Synopsis purioris theologiae* (editio H. Bavinck), Leiden 1881, p. 474: „In de tijden van de apostelen werden niet alleen de ouderlingen maar ook de diakenen zó aan de kerk Gods toegewijd, dat wanneer hun beproefdheid gezien was en hun ijver in het uitleggen van de geheimenissen des geloofs, zij 'ad ministerium pastorale promoverentur', 1 Tim. 3, 13". Toen L. Oostendorp in 1964 aan de Vrije Universiteit promoveerde (op het proefschrift *H.P. Scholte Leader of the Secession of 1834 and Founder of Pella*, Franeker 1964) was hij bereid de stelling (13) te verdedigen: 'The effort to grant equal honor to the three offices of the church cannot be supported from Scripture, the Creeds or the Liturgical Forms'. — Het behoort alweer tot de beperking die ik mij moest opleggen dat op de hier aangeroerde kwestie niet nader wordt ingegaan.

[18]

presbyteriaal-synodaal. ⁶¹ Van bisschoppen en bisschoppelijke kerken was men afkerig, de confessies en kerkorden ademen een anti-hiërarchische geest. ⁶² Alle herders hebben 'mesme autorité et esgale puissance', ⁶³ geen kerk heeft 'principauté ou domination', 'primatum seu dominationem' ⁶⁴ over een andere. De episkopè berust bij de kerkelijke vergaderingen. ⁶⁵

Dit alles klinkt resoluut. Des te meer verrast het ons, dat de eerste gereformeerde kerkorde van Schotland *The First Book of Discipline* (1560), zich uitspreekt voor de aanstelling van 'superintendents'. Bedoeld worden duidelijk bisschoppelijke figuren: 'once admitted' zal men het niet 'without great causes and considerations' vervangen. Zij hebben een eigen gemeente maar bovendien hebben zij tot taak de visitatie van een aantal andere kerken. En dit laatste kunnen zij beslist niet als bijzaak opvatten: in hun 'chief kirk' mogen zij niet langer verblijven dan drie of vier maanden, dan moeten zij weer op reis. En dat van hen geen vluchtige bezoeken worden verwacht, blijkt uit de, overigens negatieve, bepaling, dat zij in één plaats niet langer dan twintig dagen mogen visiteren. ⁶⁶

In de Nederlanden volstonden de kerken aanvankelijk met elkáar te visiteren; ⁶⁷ dit gebeurde in de classicale vergadering bij monde van de telkens wisselende praeses. ⁶⁸ Maar in 1581 werd aan de synode van

- ⁶¹ K. Barth, *Gottserkenntnis und Gottesdienst nach reformatorischer Lehre*. 20 Vorlesungen über das Schottische Bekenntnis von 1560, Zollikon 1938, S. 181: 'Die reformierten Kirchen zeigen eine ausgesprochene Neigung zu einer presbyterial-synodalen Verfassung'. Men denke aan Frankrijk, Schotland en de Nederlanden.
De Gereformeerde kerk van Hongarije kende reeds in de zestiende eeuw bisschoppen, behalve in het noordoostelijke district, dat eerst in 1735 een bisschop kreeg. Tot dat jaar was dit district door een college van senioren bestuurd. E. Révész, J.S. Kováts, L. Ravasz, *Hungarian Protestantism, its past, present and future*, Budapest 1927, p. 6; M. Bucsay, *Geschichte des Protestantismus in Ungarn*, Stuttgart 1959, S. 25, 31, 56, (bes.) 71-73.
- ⁶² K. Barth, *a.a.O.*, das., noemt het 'bemerkenswert' dat de schotse confessie zich in het geheel niet over de kwestie episcopaal-presbyteriaal uitspreekt.
- ⁶³ *Conf. Gall.*, art. 30; *Conf. Belg.*, art. 31: 'une mesme puissance et autorité (een zelfde macht en autoriteit)'. *De ned. belijdenisgeschriften* (uitg. J.N. Bakhuizen van den Brink), Amsterdam 1940, blz. 120 v.
- ⁶⁴ *Discipline ecclésiastique* (F. Méjan, *Discipline de l'Église Réformée de France*, Paris 1947, p. 301, 241); de artikelen van de synode 'tenu à la Vigne' (Antwerpen, 1 mei 1564, art. 1 (*Documenta reformatoria*, I, blz. 127); de acta van Emden 1571, art. 1 (F.L. Rutgers, *Acta van de ned. synoden der zestiende eeuw*, Utrecht 1889, blz. 55).
- ⁶⁵ Vgl. A.A. van Ruler, *a.w.*, blz. 117.
- ⁶⁶ *The Confessions of Faith, Catechisms etc.*, p. 57 f.
- ⁶⁷ H. Schokking, *De leertucht in de gereformeerde kerk van Nederland tusschen 1570 en 1620*, Amsterdam 1902, blz. 99; W.F. Dankbaar, *De kerkvisitatie in de nederlandse gereformeerde kerk in de 16de en 17de eeuw*, NAKG, NS 38, 1952, blz. 39 v.
- ⁶⁸ Vgl. F.L. Rutgers, *a.w.*, blz. 386 (acta Middelburg 1581, art. 30).

[19]

Middelburg de vraag voorgelegd, of het niet goed zou zijn 'benefdens de Classicale vergaderingen oeyck eenige iaerlicxe besoeckingen aen te stellen met sekere limitatie etc. oft insienders der kercken oft superintendenten, etc'. ⁶⁹ De synode antwoordde: 'Dat het onnodich ende zorghelick is'. ⁷⁰ Een duidelijke afwijzing dus, kennelijk geboren uit vrees voor een nieuw soort pausdom. Maar op de volgende synode die van 's-Gravenhage (1586), bleek die vrees niet of nauwelijks aanwezig. Daar viel het besluit, dat de classis 'daer sulcx noot zijn sal, de vrijheyt hebben' zal enige van haar dienaren van de ene classicale vergadering tot de andere te 'authoriseren, om opsicht te nemen op de leere ende t' leven der Predikanten ende den standt der Kercken onder die selve Classe sorterende' en daarover op de eerstvolgende vergadering rapport uit te brengen (art. 40). ⁷¹

Het klinkt tòch allemaal nogal zuinig. Merkwaardig genoeg wordt in de door deze zelfde synode opgestelde 'forma van de inspectie of visitatie bij den Classen' ⁷² alsook in een brief die de synode naar alle classes deed uitgaan, de visitatie veel minder facultatief voorgesteld en aan de visitatoren veel meer armslag gegeven. In de 'forma' is sprake van 'de inspectie welcke geordonneert is' en niets wijst erop, dat men deze wil beperken tot die kerken waarin het duidelijk nodig is. Ook hier ziet de omschrijving van de taak van de 'Inspectores' er bisschoppelijk uit: zij moeten een all round onderzoek instellen naar de prediking van de dienaren, ⁷³ naar de wijze waarop zij al hun ander ambtswerk verrichten en naar hun levenswandel. En geen woord leest men over een geautoriseerd worden van de ene classicale vergadering tot de andere, evenmin van een verplichting tot geregeld rapporteren. Treffen de inspecteurs bij de dienaar of bij andere kerkeradsleden 'eenige merkelyke fouten' aan, dan moeten zij hen eerst 'in het byzonder vermaanen tot betering, en daar toe alle hulpe bewyzen'.

⁶⁹ F.L. Rutgers, *a.w.*, blz. 418-419. De vraag werd gesteld door 'Zeelant, oost-vlaenderen, Engelant'. De zaak was eerder reeds ter sprake gekomen op de provinciale synode van Brugge 1579; deze had zich ten gunste van 'opsienders' uitgesproken. W.F. Dankbaar, *a.a.*, blz. 40.

Een kort overzicht van de geschiedenis van het visitatorschap van Middelburg 1581 tot Dordrecht 1618-'19 bij H.H. Kuyper, *De post-acta of nahandelingen van de nationale synode van Dordrecht in 1618 en 1619 gehouden*. Een historische studie, Amsterdam-Pretoria, z.j. (1899), blz. 125 v.

⁷⁰ F.L. Rutgers, *a.w.*, blz. 440.

⁷¹ F.L. Rutgers, *a.w.*, blz. 496.

⁷² F.L. Rutgers, *a.w.*, blz. 506 v.

⁷³ Terecht spreekt C.A. Tukker, *De classis Dordrecht van 1573 tot 1609*. Bijdrage tot de kennis van in- en extern leven van de gereformeerde kerk in de periode van haar organiseren, Leiden 1965, blz. 33, van 'een opvallend grote nadruk op het toezicht op de rechte prediking'. De visitatoren moeten niet alleen op de 'materien derzelve' letten, maar ook op de 'maniere van leeren'.

[20]

Pas als dit niet helpt moeten zij de zaak voor de classicale vergadering brengen.

In de brief waarover ik sprak bericht de synode aan de classes, dat zij 'N. ende N.' — voor elke classis dus twee andere personen — benoemd heeft, die er o.a. voor moeten zorgen 'dat d' Inspectie ofte visitatie inden 40 artijckel goet gevonden, int werck gesteld werde'.⁷⁴ Ook dit klinkt weinig vrijblijvend. Overigens kan men de indruk krijgen, dat hier eerder synodale visitatoren van de classis dan classicale visitatoren van de kerken bedoeld zijn. Maar C.A. Tukker is er welhaast zeker van dat de synode van 's-Gravenhage ook die laatsten heeft benoemd; in dat geval zouden de visitatoren helemáál niet ver van superintendents afstaan.⁷⁵ Naderhand werden de visitatoren steeds door de classes benoemd, een verschuiving niet met een principiële maar een praktische achtergrond: een visitor moest zijn gebied kennen.⁷⁶

Het tij was in vijf jaar, 1581-'86, wel gekenterd.⁷⁷ En daarna bleef de visitor niet alleen gehandhaafd, maar verwierf hij zich, althans in de kerkorde, nog meer zelfstandigheid. In de kerkorde van Dordrecht 1618-'19 blijken alle restricties, die nog in artikel 40 van de haagse kerkorde voorkomen, verdwenen te zijn. Hier wordt, in artikel 44, bepaald dat de visitatie in alle kerken alle jaren zal worden gedaan en dat de classis de visitatoren zo lang kan continueren als haar dat goeddunkt, terwijl over een plicht tot rapporteren et geen woord wordt gerept.⁷⁸ Terecht heeft W.F. Dankbaar opgemerkt, dat de synode van Dordrecht hiermee 'zij het ook gecamoufleerd, een goed eind in de richting van vaste inspectoren en superintendents' is gegaan.⁷⁹

⁷⁴ F.L. Rutgers, *a.w.*, blz. 621.

⁷⁵ C.A. Tukker, *a.w.*, blz. 34 en aant. 128. In elk geval blijkt uit de acta van de particuliere synode van Gelderland, Arnhem, sept. 1593, dat in de nationale synode van 's-Gravenhage 1586 'over die beide classes in Veluwsche quartiere inspectores verordent sindt', nl. Fontanus en Heiningus. J. Reitsma-S.D. van Veen, *Acta der provinciale en particuliere synoden, gehouden in de noordelijke Nederlanden gedurende de jaren 1572-1620*, IV: Gelderland, Groningen 1895, blz. 39. Fontanus is in het gelderse jarenlang als 'inspecteur' werkzaam geweest. Zie *Biogr. woordenboek van prot. godgeleerden in Nederland*, III, 's-Gravenhage z.j., s.v. Fontanus, blz. 92.

⁷⁶ Aldus C.A. Tukker, *a.w.*, blz. 36.

⁷⁷ C.A. Tukker, *a.w.*, blz. 34.

⁷⁸ *Kerkelijk handboekje*, blz. 237-238.

⁷⁹ W.F. Dankbaar, *a.a.*, blz. 41. Vgl. D. Nauta (in zijn toelichting van art. 49 van de herziene kerkorde, handelend over de visitatie, *Het ouderlingenblad* 39, 1961-'62, blz. 50) over art. 44 van de oude kerkorde: 'In den opzet van de oude kerkorde blijven de visitatoren, eenmaal aangewezen, in functie, tenzij de classis redenen meent te hebben hen door anderen te vervangen of zij zelf ontslag aanvragen en de classis de door hen aangevoerde redenen daartoe mocht billijken. Het valt, dunkt mij, niet te ontkennen, dat de met die regeling gegeven min of meer →

[21]

Hoe is dit opkomen van superintendents en visitatoren te verklaren? Eén van de factoren is ongetwijfeld gelegen geweest in de nood der tijden. Wat kon men in 1560 in Schotland, waar voor het hele land slechts twaalf bekwame predikanten beschikbaar waren, beter doen dan van de twaalf er zeven in de hoofdplaatsen stationeren en de overige vijf aanstellen als superintendents?⁸⁰ In ons land was de toestand wel anders maar in tal van streken weinig beter.⁸¹ Wat lag meer voor de hand dan herstel van de visitaties, hoewel ieder zich die moest herinneren als specifiek bisschoppelijk werk? 'Hiërarchie, dat was onlijdelijk en gevaarlijk; maar de kerkelijke toestanden konden ook niet langer zoo geduld worden zonder andere gevaren'.⁸² Om de hiërarchie te bezweren had men voor het presbyterianisme gekozen,⁸³ om de anarchie tegen te gaan ruimde men daarin een plaats in voor een episcopaal element.⁸⁴ De eerste 'presbyterianen' hebben blijkbaar voldoende vertrouwen gehad in de kracht en de flexibiliteit van hun presbyterianisme om dit aan te durven.⁸⁵

→ zelfstandige positie van visitatoren het gevaar inhoudt van het binnensluipen van een soort hiërarchische macht, die zij zichzelf zouden willen aanmatigen'. Het nieuwe artikel 49 betekent volgens Nauta een verbetering, omdat z.i. dit gevaar erdoor

‘radicaal afgesneden’ wordt.

⁸⁰ H. Bouwman, *Gereformeerd kerkrecht*, I, Kampen 1928, blz. 264; II, Kampen 1934, blz. 162.

⁸¹ H. Bouwman, *a.w.*, II, blz. 163. Vgl. *Biogr. woordenboek van prot. godgeleerden*, III, blz. 91: ‘Gansche streken waren nog slechts in naam Gereformeerd, doch inderdaad bleven zeden en gebruiken uit den Roomschen tijd, soms zelfs nog van het oorspronkelijk heidendom afkomstig, er onbeperkt heerschen’.

⁸² H. Schokking, *a.w.*, blz. 96.

⁸³ Volgens G.D. Henderson, *Scottish Church Order*, in *Schrift en kerk*. Een bundel opstellen aangeboden aan prof. dr. Th.L. Haitjema, Nijkerk 1953, blz. 192, was het woord ‘presbyterian’ nog ‘unknown to Knox and Melville, and only emerged in the mid-17th century controversy ...’

⁸⁴ De uitspraak van H. Bouwman, *a.w.*, II, blz. 163, ‘dat de beste Gereformeerden in Frankrijk en Nederland tegen de superintendenten waren’, is beslist te ongenueanceerd.

⁸⁵ H. Schokking, *a.w.*, blz. 102; G.D. Henderson, *l.c.*, p. 193 f.

Plomp, J. (1967a) VII

VII

Toch kan niet worden ontkend dat er van meet aan oppositie was tegen het episcopale element, ⁸⁶ men moet zelfs spreken van groeiende oppositie.

⁸⁶ Een enkele mededeling over Frankrijk, dat ik verder in de tekst niet ter sprake breng, ontleend aan de artikelen van de nationale synode van Orléans, april 1562 (*Tous les synodes nationaux des Églises reformées de France etc.*, mis au jour par J. Aymon, La Haye 1710, t. I, 2e partie, p. 26): ten aanzien van bepaalde predikanten van wie het heet dat zij zijn ‘deputés en quelques sinodes Provinciaux pour →

[22]

In Schotland en Engeland zagen de presbyterianen zich geplaatst tegenover een erastiaans episcopalisme dat zich steeds krachtiger gelden liet; ⁸⁷ begrijpelijk dat ook zij van hun kant steeds meer de punten op de i's zetten. In de tweede schotse kerkorde (1578) is geen sprake meer van superintendenten, nog wel van de visitatie, maar dan als het uitsluitend recht van de kerkelijke vergaderingen. Die kunnen daarvoor — ‘pro re nata’ — wel personen uitzenden, maar deze visitatoren zijn aan de vergadering volledig rekenschap verschuldigd en blijven haar ‘always subject’. ⁸⁸ In de kerkorde van de Westminster synode (1645) komen zelfs zulke visitatoren niet meer voor.

Wat ons land betreft, van tegenzin en verzet tegen visitatoren en ook tegen ‘deputati classis’ en ‘deputati synodi’ ⁸⁹ getuigen bij herhaling de acta van de kerkelijke vergaderingen. ⁹⁰ Een enkel voorbeeld: in 1596 wordt door de particuliere synode van Zutphen het visitatorschap ‘geheellick casseert’. Argumenten: de nationale synode van Middelburg 1581 heeft inspectores ‘onnoedich ende sorchlick’ geacht, de visitaties verzwakken het gezag van de classes en brengen de ‘gotliche gelijkheit der dienaren des woorts’ in gevaar. ⁹¹ Het is een pikant voorbeeld, want drie jaar te voren had een andere gelderse synode, die van Arnhem 1593, met verwijzing naar een andere nationale synode, die van 's-Gravenhage 1586, voor de classes Nijmegen en Zutphen juist visitatoren aangewezen! ⁹² Men ziet hoe in één ressort de meningen konden botsen.

De consequente presbyterianen hebben in de zeventiende eeuw een medestander van formaat ontvangen in Gisbertus Voetius. Van diens

→ visiter les Eglises’ spreekt de synode als haar oordeel uit, dat de vroeger in gebruik gestelde regeling ‘suffisant’ is; de synode ‘condamne cette maniere de nouvelle charge & digité, l’estimant être de dangereuse consequence’ (art. XIV). Hieruit blijkt zowel dat in Frankrijk reeds vóór 1562 visitaties voorkwamen als dat er bezwaren tegen leefden.

⁸⁷ Daar kwam weldra de tegenstelling met de independenten bij.

⁸⁸*The Confessions of Faith, Catechisms etc.*, p. 77 f., 86.

⁸⁹ De ‘deputati classis’ en ‘deputati synodi’ waren niet zozeer deputaten ad hoc als wel ‘algemene’ deputaten met soms een zeer ruime opdracht. H. Schokking, *a.w.*, blz. 92 vv.; H.C. Rutgers, *Kerkelijke deputaten*. Hun werkring en bevoegdheid inzonderheid gelijk deze gekend worden uit de Handelingen der zuid-hollandsche synoden en deputaten, Kampen 1910, blz. 21; H.H. Kuyper, *a.w.*, blz. 127 v. De nationale synoden hebben nooit algemene deputaten gehad. Gelet op het feit, dat na 1619 geen nationale synode meer samenkwam, moet men zeggen: gelukkig niet.

⁹⁰ Vgl. F.L. Bos, *De orde der kerk toegelicht met kerkelijke besluiten uit vier eeuwen*, 's-Gravenhage 1950, blz. 165 v.; J. Jansen, *a.w.*, blz. 198.

⁹¹ J. Reitsma-S.D. van Veen, *a.w.*, IV, blz. 55 (art. 16).

⁹² J. Reitsma-S.D. van Veen, *a.w.*, IV, blz. 39 (art. 16). En in 1597 werd de beslissing van 1596 weer ongedaan gemaakt (IV, blz. 61, art. 12)!

[23]

strikte presbyterianisme geef ik een enkele illustratie. Grotius had destijds beweerd dat bij de gereformeerden de deputaten optraden als ‘interreges’, die de rechten van de synode uitoefenden wanneer deze niet vergaderde. Voetius brengt daar onder meer tegen in dat bij de gereformeerden de deputaten altijd een welomschreven opdracht hebben, die hun zelfs geen schaduw van macht geeft over andere kerken, personen of kerkelijke zaken. ⁹³ Is dit niet te volstrekt uitgedrukt? H. Schokking meent van wel. Voetius kan dit volgens hem alleen zeggen wanneer hij de *algemene* deputaten met hun soms zeer ruime opdracht en grote bevoegdheid òf ignoreert òf als excepties òf als afgeleerde fouten beschouwt. ⁹⁴ Schokking lijkt mij, zacht gezegd, niet geheel ongelijk te hebben.

Artikel 44 van de dordtse kerkorde ging, zagen wij, tamelijk in de richting van vaste visitatoren. Voetius is echter van mening dat het visitatorschap een ‘munum ambulatorium’ moet zijn en hij soms allerlei voordelen daarvan op. ⁹⁵ En wat het ‘regimen presbyteriale’ als geheel betreft, in september en oktober 1658 weerlegt Voetius twee stellingen: 1. dat dit ‘regimen’ geen enkel fundament zou hebben in het ‘ius divinum’ en nog minder in de praktijk der kerk gedurende meer dan 1500 jaar, en 2. dat ‘Episcopatus sive diversitas graduum inter Ministros Euangelicos’ in geen enkel opzicht met het goddelijk recht zou strijden en ook in overeenstemming zou zijn met de ‘praxis universalis ecclesiae purioris primitivae’. ⁹⁶

Wanneer men bedenkt, dat generaties ambtsdragers door Voetius, de

⁹³*Politicae ecclesiasticae pars prima*, t. I, Amstelodamum 1663, p. 110 sq.

⁹⁴ H. Schokking, *a.w.*, blz. 94, aant. 1. Schokking meent, dat Voetius in deze geest Grotius antwoordde omdat hij de independenten gerust wilde stellen. In elk geval heeft Voetius’ houding tegenover de independenten iets onbepaalds gehad. Vgl. H.G. Kleyn, *Algemeene kerk en plaatselijke gemeente*, Dordrecht 1888, blz. 323 (‘op de klippen van een gematigd independentisme verzeild’); M. Bouwman, *a.w.*, blz. 420 (‘tegenover de Independenten een minder afwerende houding dan andere gereformeerde theologen’), 53; D. Nauta, *De nederlandsche gereformeerden en het independentisme in de zeventiende eeuw*, Amsterdam 1936, blz. 19 (‘in geen zijner werken een opzettelijke, systematische bestrijding van het Independentisme’). Daarom geldt het ‘strikte presbyterianisme’ in de tekst stellig meer van Voetius vergeleken met de episcopalen dan met de independenten.

⁹⁵*Pol. eccl. pars tertia*, t. IV, 1676, p. 96. — Ook voor continuering voelt Voetius niet veel: *Pol. eccl. pars tertia*, t. IV, p. 97, acht hij het ‘utilissimum ... sie ex binis aut ternis hujus anni visitoribus, unus continuetur’; *Pol. eccl. pars secunda*, t. III, 1669, p. 527, merkt hij, na art. 44 van de dordtse kerkorde geciteerd te hebben, op: ‘Sed communi praxi, continuatio haec non obtinet’. Vgl. H.H. Kuyper, *a.w.*, blz. 126 v.; J. Jansen, *a.w.*, blz. 199; W.F. Dankbaar, *a.a.*, blz. 41. — Waarom artikel 44 alleen van predikanten-visitatoren spreekt? Voetius meent (‘puto’): alleen omdat ouderlingen voor de bezoekreizen vanwege hun particuliere ‘negotia & occupationes’ gewoonlijk geen tijd hebben. *Pol. eccl.*, t. IV, p. 98.

⁹⁶*Pol. eccl.*, t. III, p. 850 sqq.

[24]

algemeen erkende ‘magister juris ecclesiastici reformati’, kerkrechtelijk zijn gevormd — zijn opvattingen zijn aan de academies gedoceerd en in boek en artikel gepopulariseerd — verwondert het nauwelijks dat ook thans nog menig gereformeerde prompt afwijzend reageert, wanneer hij een episcopaal-aandoende suggestie verneemt. Wát kan, dit niet!

Plomp, J. (1967a) VIII

VIII

Voetius (1589-1676) was reeds een zeventiende-eeuwer. Wie was de grote man achter hem en achter de doctrinaire presbyterianen die er reeds in het laatste kwart van de zestiende eeuw waren? Niet Calvijn, hebben wij gezien, nog minder een van de andere grote reformatoren. Wie wel? Het antwoord op die vraag moet luiden: de man die Calvijn als leider van de geneefse kerk is opgevolgd: *Théodore de Bèze*. Beza is de inspirator van de consequente presbyterianen geweest; niet op Calvijn, wel op hem konden zij terecht zich beroepen.

In het algemeen kan men zeggen, dat bij Beza de voor Calvijns denken zo kenmerkende ‘complexio oppositorum’⁹⁷ niet of nauwelijks meer voorkomt. Beza denkt rechtlijnig: ‘Without indending it Beza shifted the balance in Calvin’s work’, heeft Basil Hall opgemerkt en dit gaat ook op ten aanzien van de kerkordelijke vragen: ‘Calvin was not a doctrinaire Presbyterian, and he did not disapprove of episcopacy as long as prelacy, or the secularising of the episcopal office, was avoided: but Beza rejected episcopacy in favour of Presbyterianism with polemic vigour ...’⁹⁸

Niet aanstonds! Tot 1566 treft men bij Beza nog een zekere erkenning van en waardering voor het episcopaat aan. In brieven die hij dat jaar nog richt aan bisschop Grindal spreekt hij van ‘uw eerwaardige mede-ambtsdragers’ en van ‘zo veel geleerde en godsdienstige bisschoppen’. Maar in datzelfde jaar werd hem duidelijk wat een engelse bisschop eigenlijk was: enerzijds iemand die geen eigen, van de overheid onafhankelijk, geestelijk gezag bezat, anderzijds iemand wiens superintendentie een participeren van de predikanten en de door de gemeente gekozen ambtsdragers in de

⁹⁷ Deze typering van H. Bauke, *Die Probleme der Theologie Calvins*, Leipzig 1922, S. 16 ff., lijkt mij, ondanks tegen haar ingebrachte bezwaren (o.a. door J.H. Leith, *Calvin’s Theological Method and the Ambiguity in His Theology*, in *Reformation Studies*. Essays in Honor of R.H. Bainton, ed. by F.H. Littell, Richmond, Virg. 1962, p. 107 f.) nog steeds bruikbaar.

⁹⁸ B. Hall, *Calvin against the Calvinists*, in G.E. Duffield (ed.), *John Calvin*, Grand Rapids 1966, p. 26. Vgl. P. Collinson, *l.c.*, p. 109.

[25]

kerkregering uitsloot. Van toen af was er voor Beza niets zo abominabel en extravagant als de eigenmachtige regering van engelse bisschoppen. Grindal werd thans vermaand ook voor de kerkregering terug te keren tot de leer der apostelen, d.w.z. tot een van alle episcopale en erastiaanse smetten vrij presbyterianisme.

Geen gelegenheid om zijn opvattingen te propageren liet Beza voortaan onbenut. Aan de geneefse academie werden zijn ideeën ‘absorbed’ door een internationaal gezelschap, in 1571 o.a. door de engelsen Thomas Cartwright en Walter Travers en de schot Andrew Melville, die er nog presbyteriaanser werden dan zij al waren. Aan de schotse kanselier lord Glamis schreef Beza dat ‘niet één syllabe’ in het Nieuwe Testament het plaatsen van één herder boven andere rechtvaardigt;⁹⁹ zakelijk hetzelfde betoogde hij in zijn antwoord op Saravia’s traktaat ‘de ministrorum Evangelii gradibus’.¹⁰⁰

In Engeland werd wel beweerd, dat het verzet tegen de bisschoppen ook bij Calvijn een voedingsbodem vond,¹⁰¹ maar Saravia wist op dit punt Calvijn en Beza goed te onderscheiden. „Ik durf wel te verzekeren — schreef hij — dat als die éne dr. Beza het nuttig zou hebben geoordeeld de bisschoppen te behouden, geen enkele van de gereformeerde kerken, die thans geen bisschop als ‘primum reformationis caput’ menen te kunnen toelaten, van hen afkerig zou zijn.”¹⁰² Bisschop Sandys dacht er blijkbaar precies zo over toen hij Cartwright ‘after Beza’ — let wel: niet ‘after Calvin’ — ‘the first inventor’ van de presbyteriaanse nieuwigheid noemde.¹⁰³

Iets dergelijks zou men voor ons land van Voetius kunnen zeggen. Onder de auteurs bij wie deze zich aansloot in zijn polemiekt tegen het erastianisme, noemt M. Bouwman niet Calvijn, wèl Beza¹⁰⁴ en onder degenen bij wie hij zich aansloot in zijn bestrijding van het episcopalisme Calvijn evenmin. Toegegeven: ook Beza niet, maar wèl enige engelse opponenten van het bisschoppelijk systeem (en één nederlander, die tegen een engelse bisschop schreef) wier geschriften alle eerst in de zeventiende eeuw

⁹⁹ P. Collinson, *l.c.*, p. 109 f. De brief aan lord Glamis kwam onder de titel *De triplici episcopatu* in omloop.

¹⁰⁰ *Ad tractationem de ministrorum Evangelii gradibus ab Hadriano Saravia, Belga, editam Theodori Bezae responsio*, Genevae 1593. In dit jaar verschenen twee edities! Vgl. P.-F. Geisendorf, *Théodore de Bèze*, Genève-Paris 1949, p. 386, n. 2.

¹⁰¹ O.a. door de deken van Exeter Mathias Sutcliffe (Sutlivius, 1550-1629). P.-F. Geisendorf, *l.c.*, p. 385.

¹⁰² W. Cunningham, *l.c.*, p. 351.

¹⁰³ P. Collinson, *l.c.*, p. 110.

¹⁰⁴ M. Bouwman, *a.w.*, blz. 40.

[26]

verschenen zijn en bij wie directe of indirecte invloed van Beza bepaald niet onwaarschijnlijk moet worden geacht.¹⁰⁵

De volgende conclusie lijkt mij thans geoorloofd: wanneer een gereformeerde kerk zou besluiten in haar presbyteriaal-synodale orde een episcopaal element toe te laten met de bedoeling daardoor de christocratie door Woord en Geest te dienen en te bevorderen, kan dit op zichzelf — *op zichzelf*, want het ligt er natuurlijk aan wèlk episcopaal element — noch onbijbels noch on-calvijns noch ongereformeerd worden genoemd.

¹⁰⁵ M. Bouwman, *a.w.*, blz. 43 v. De nederlander was Gersom Bucer of Gerson Bucerus, predikant te Vere. Zijn geschrift *Dissertatio de Gubernatione Ecclesiae maximeque de Presbyterio et Episcopatu*, dat in 1618 te Middelburg verscheen, richtte zich tegen bisschop George Downame. Het maakte de verontwaardiging van de engelse koning gaande; misschien dat Bucerus daarom niet naar de nationale synode van Dordrecht 1618-'19 werd afgevaardigd. *Biogr. woordenboek van prot. godgeleerden*, I, s.v. Bucerus, blz. 690.

Plomp, J. (1967a) IX

IX

Maar zijn er in de presbyteriaal-synodaal geleide kerken — men denke in dit verband gerust ook, hoewel niet uitsluitend, aan de Gereformeerde Kerken in Nederland — bepaalde verschijnselen waar te nemen, die de wens naar opnemng of versterking van een of ander episcopaal element in het systeem doen opkomen en mogelijk zelfs rechtvaardigen? Naar mijn mening is dit inderdaad het geval. In het algemeen gesproken zou men kunnen zeggen dat in de presbyteriaal-synodale kerken al te zeer wordt gemist het gezaghebbende persoonlijke element. In artikel 25 van de herziene kerkode wordt verklaard: 'De regering van de kerk en het opzicht en de tucht in de kerk zijn toevertrouwd aan haar vergaderingen'. Dat is in de eeuw der reformatie een principiële keus geweest en met deze keus — vóór de leiding in gemeenschappelijke verantwoordelijkheid en tégen de hiërarchische — was, om met Dankbaar te spreken, 'een kostbaar goed gewonnen'. Maar ik stem ook met Dankbaar in, wanneer deze laat volgen: 'het kan niet worden ontkend, dat er ook iets verloren ging of althans in verdrukking dreigde te geraken, nl. het persoonlijk gezag en charisma in de leiding der Kerk en in de pastorale zorg over de ambtsdragers'.¹⁰⁶

Dankbaar noemt hier twee dingen, waarin hij de presbyteriaal-synodale orde ziet tekort schieten: de leiding van de kerk en de pastorale zorg over de ambtsdragers. Met betrekking tot die beide maak ik achtereenvolgens enige opmerkingen.

¹⁰⁶ W.F. Dankbaar, *Het bisschopsambt bij Martin Bucer*, in *Ecclesia*, blz. 110.

[27]

Wat de leiding van de kerk betreft signaleer ik in de eerste plaats een soms ontstellend gebrek aan handelen vanuit een visie op het geheel. Bij wijze van voorbeeld noem ik het beroepingswerk in de Gereformeerde Kerken in Nederland. Dit ligt geheel in handen van de plaatselijke kerken, die daarin echter niet zusterlijk samenwerken maar in plaats daarvan elkaar op het felst beconcurreren. Men kan zich afvragen of er wel één gemeente is, die in dit werk handelt naar het apostolisch vermaan: ieder lette niet slechts op zijn eigen belang, maar ook op dat van anderen (Filip. 2: 4). Of de plaatselijke kerken op deze manier altijd werkelijk haar eigen belang dienen is nog de vraag, maar géén vraag is het m.i. of op deze wijze het belang van de kerk als geheel wordt gediend. Dat blijkt mij duidelijk niet zo te zijn. Hoe kan men verwachten, dat bij de gebruikelijke methode ‘the right man on the right place’ terecht komt? ¹⁰⁷ Het grote woord lijkt hier niet misplaatst: hier is de christocratie in gevaar. Wie over deze situatie nadenkt, kan eigenlijk slechts tot deze slotsom komen: de plaatselijke kerken zullen bereid moeten zijn haar vrijheden door de een of andere instantie, die haast vanzelf een episcopaal ‘gezicht’ zal hebben, te laten inperken. 108

In de tweede plaats meen ik, dat er in de leiding der kerk een groot tekort aan efficiency is. Ook hiervoor zou het beroepingswerk als illustratie kunnen dienen; ik wil in dit verband echter nog iets anders noemen. In presbyteriaal-synodale kerken moeten tientallen personen beraadslagen en beslissen over tientallen onderwerpen. Geen onmogelijk werk, want het gebeurt, maar wel een zeer vermoeiend en tijdrovend werk, ook wanneer

¹⁰⁷ Vgl. de door C. van der Woude doorgegeven mening van ‘een lezer’ in *Het ouderlingenblad* 44, 1966-’67, blz 117, ,,dat een beroepingscommissie niet anders *kan* en *mag* doen dan met alle beschikbare en geoorloofde middelen te trachten de beste en meest geschikte predikant te zoeken, die te krijgen is.’ Andere overwegingen b.v. of het voor een bepaalde dominee niet eens goed zou zijn te veranderen of voor een bepaalde gemeente heilzaam als hun dominee eens beroepen werd, mogen z.i. niet eens aan bod komen. ‘Hij [de lezer] zou niet weten hoe zulke overwegingen te plaatsen.’” Van der Woude reageert hierop met o.a. op te merken: ‘Inderdaad zou het werk van een beroepingscommissie onmogelijk worden, wanneer zij rekening zou moeten houden met hetgeen voor een andere gemeente of predikant wenselijk zou kunnen zijn’. Juist omdat dit waar is houdt deze opmerking m.i. een ernstige kritiek in op het huidige systeem. Want in één kerk(verband) behoort men wél rekening te houden met wat wenselijk zou kunnen zijn voor andere gemeenten en predikanten, in één woord: voor het geheel.

¹⁰⁸ In deze geest nog onlangs B. Rietveld in een artikel *Het beroepingswerk*, *Centraal weekblad*, 19 augustus 1967. De kwestie eist telkens de aandacht op. Vgl. *Acta gen. synode Apeldoorn 1961-’62*, art. 219-221, en *Bijlagen*, nrs. LXVI a en b; voorts o.a. D. Nauta, *Het beroepingswerk*, *Het ouderlingenblad* 34, 1956-’57, blz. 329; dezelfde, *De methode van beroeping*, hetzelfde blad 41, 1963-’64, blz. 147 vv.; M.J. Arntzen, a.w., blz. 75.

[28]

voorlichtende rapporten ter beschikking staan. Zou ook hier een meer episcopale inslag in het systeem niet enig soelaas kunnen brengen? Wie meent dat dit niet eens in overweging mag komen, omdat dat het einde zou betekenen van de collectieve besluitvorming, zal er goed aan doen kennis te nemen van een opvatting al die van H. Dombois, die het een ‘soziologische Gesetzhelijkheid’ noemt, dat grote vergaderingen open staan voor massapsychologie, ¹⁰⁹ en deze opvatting aan de praktijk te toetsen. Of, wat goeddeels op hetzelfde neerkomt, van de ontvullende woorden van E. Bloembergen die in zijn recente geschrift *Liefhebben uit verstand, de organisatie van een kerkelijke gemeente* ¹¹⁰ opmerkt: de gedacht ‘dat hoe meer personen zich uiteten over een voorstel, des te groter de kans [is] dat het onderwerp van alle kanten bekeken wordt [en] de waarborgen toenemen dat het uiteindelijke besluit juist uitvalt [is] te kinderlijk eenvoudig om waar te zijn’. De suggesties, die Bloembergen vervolgens aan de hand doet en die hier verder onbesproken moeten blijven, doen de vraag rijzen of een presbyteriale vergadering niet alleen efficiënter maar wellicht ook collectiever en presbyterialer tot besluitvorming zou komen, wanneer zij éerst enkelen uit haar midden bij wijze van spreken ‘iets episcopaler had gemaakt’.

Dankbaar bracht ook de pastorale zorg over de ambtsdragers ter sprake en bij ‘ambtsdragers’ denkt hij dan met name aan de dienaren des Woords. Zelf meent hij, dat het presbyteriale stelsel de dienaar op kritieke punten van zijn kerkelijk beleid en zijn persoonlijk leven alléén laat. ¹¹¹ Ik geloof dat dit juist is. In de

synodale discussies over de ‘pastor pastorum’ waarvan ik in het begin gewag maakte, is opgemerkt dat de predikant zich met zijn nood kon wenden tot een raadsman van zijn eigen keus: een hoogleraar,

¹⁰⁹ H. Dombois, *a.a.O.*, S. 49 f. ‘Die Missachtung evidenter soziologischer Gesetzlichkeiten in theologischen Erwägungen ist oft besorgniserregend’ (S. 49).

Wat te denken van de mogelijkheden voor werkelijk overleg en echte medeverantwoordelijkheid van allen in een synode van 1600 leden gelijk ‘at present’ de jaarlijkse ‘Assembly’ van de Church of Scotland telt? Ze is ‘as much a conference as a legislative body, and the many standing Committees of the Church are responsible for the final reports submitted for discussion and judgment’. G.D. Henderson, *l.c.*, p. 192. Strikt presbyteriaal kan men dit moeilijk meer noemen, maar hoe kán het anders, wil men nog tot ‘zaken doen’ komen?

¹¹⁰ Alphen a.d. Rijn 1966, blz. 66.

¹¹¹ W.F. Dankbaar, *a.w.*, blz. 122: ‘Het episcopale stelsel heeft de bisschop geïndividualiseerd, in zover het hem apart stelt tegenover de andere dienaren. Het presbyteriale stelsel echter heeft die dienaren geïndividualiseerd, in zover het hen op kritieke punten van hun kerkelijk beleid en persoonlijk leven alleen laat’. — Tegen de achtergrond van deze opmerkingen (die ik juist acht) komt mij de lof, die A.A. van Ruler, *a.w.*, blz. 119, het presbyteriaal-synodale stelsel toezwaait, iets te uitbundig voor. Vgl. echter aant. 128.

[29]

een collega, een vriend. ¹¹² Maar waarschijnlijk zullen zij die het méést een herder nodig hebben dit het minst doen. Afgezien dáárvan — mág de kerk de zorg over hen die zulk een uitermate belangrijk ambt in de kerk te bedienen hebben, overlaten aan hun eigen initiatief?

Men kan hiertegen inbrengen dat de synode van Apeldoorn toch uitsprak, dat ‘de ouderlingen de nodige pastorale aandacht aan hun predikant dienen te besteden’. Maar zullen dezen de predikant op enigszins adequate wijze kunnen helpen, ook wanneer diens nood ten nauwste verband houdt met het specifieke van zijn abt en met de omstandigheden waaronder hij dit moet bedienen? Er kunnen gevallen zijn waarin de ouderling voor de predikant het laatst als ‘biechtvader’ in aanmerking komt.

Wijst men er tenslotte op, dat de kerk dan toch de figuur van de visitor kent, dan maak ik daarbij twee opmerkingen. De eerste luidt: merkwaardig, wij zijn toch weer bij een episcopaal aandoende figuur uitgekomen! De tweede is deze, dat het visitorschap zoals wij dit thans kennen, mij toch voor het pastoraat over de dienaren ongeschikt voorkomt. Vooreerst zou bij de benoeming van iemand die als ‘pastor pastorum’ moet gaan optreden, (nog) meer dan thans bij de aanwijzing van visitatoren geschiedt, gelet moeten worden op pastorale instelling en bekwaamheid. Vervolgens zou de benoemde zijn ambt gedurende langere tijd over dezelfde personen moeten kunnen uitoefenen en evenmin als de pastor in de gemeente verplicht moeten zijn van al zijn bevindingen rapport uit te brengen. Tè episcopaal? Toch deed ik weinig méér dna ook hier de oer-presbyteriaan Noordmans naspreken. ¹¹³

Uit het meerdere dat nog te noemen zou zijn kies ik tenslotte een verschijnsel, dat mij verband lijkt te houden met een manco zowel in de leiding van de kerk als in haar zorg over de ambtsdragers. Men heeft dit verschijnsel wel ‘presbyterianitis’ genoemd, daarmee bedoelend ‘de voor presbyterianen haast typische kerkelijke verdeeldheid’. ¹¹⁴ Een voor de presbyterianen niet vleierende benaming, maar ook zij kunnen het niet ontkennen: de meeste schisma’s zijn onder hen voorgekomen en ook zij kunnen achteraf niet volhouden dat die alle om Gods wil noodzakelijk zijn geweest.

Wat ligt hier toch achter? Hebben de presbyterianen met hun beginsel

¹¹² *Acta*, art. 206.

¹¹³ O. Noordmans, *a.w.*, blz. 19 vv. Met ‘den waarlijk bisschoppelijken visitor of visiteerenden bisschop ... zou in het gereformeerde kerkelijk leven een kostelijk stuk kerkregeering zijn ingevoegd’. Vgl. ook F. Haarsma, *a.w.*, blz. 239 v.

¹¹⁴ A. de Groot, ‘*Nae Bishops in the Kirk?*’ (diesrede Prot. Theol. Fac. Brussel 1960), *Veritatem in caritate* 1960, blz. 102.

[30]

van de ‘aequalitas’ van alle ambtsdragers misschien te weinig geduld met elkaar? ¹¹⁵ Werkt hun ‘democratische’ kerkregering misschien gemakkelijk de gedachte in de hand dat de kerk een vereniging is

waarvan zich af te splitsen nu ook weer niet het ergste is? Vooral: missen zij niet te zeer de episcopale figuren die als voornaamste taak hebben de bewaring van de eenheid onder de kerken en onder de broeders?¹¹⁶ Ik ben geneigd deze vragen bevestigend te beantwoorden.

Samenvattend concludeer ik als volgt: het verlangen naar een kerk die zowel lokaal als generaal beter als kerk functioneert, die meer efficiënt bestuurd wordt en een doeltreffender pastoraat over de ambtsdragers uitoefent, rechtvaardigt de wens naar een meer episcopale inslag in het presbyterianisme.

¹¹⁵ Toen na de herroeping van het edict van Nantes de franse gereformeerde kerken zich ‘au désert’ reconstitueerden, boden haar synoden dikwijls het schouwspel ‘de bien pauvres querelles’.

Tegen deze achtergrond leze men de volgende uitlatingen van enige franse gereformeerden uit de achttiende eeuw. In 1768 schrijft Paul Rabaut aan Court de Gébelin: ‘Je ne vous cacherai point que notre gouvernement presbytérien me déplaît fort; le plus petit ancien se croit un homme d’importance, et le moindre pasteur se targue comme le plus distingué. C’est une anarchie qui a souvent de funestes suites. S’il y a lieu à une reformation, comme j’en ai l’espérance, l’on conservera sans doute l’épiscopat qui a beaucoup moindres inconvénients’. In 1775 schreef een zoon van genoemde Rabaut aan de predikant Olivier-Desmont: ‘Si la Cour doit changer notre discipline, il faut profiter de l’occasion pour ôter de dessus le col des ministres le joug des anciens qu’ils ne peuvent plus porter; qu’ils ne dépendent pas d’une multitude qui peut couper les vivres au moindre caprice ... Observez-le bien, cette anarchie a toujours fait du mal à nos Églises, et jamais du bien’. J. Pannier, *l.c.*, p. 453.

¹¹⁶ Een waarlijk episcopale verklaring is de *Erklärung zum Streit um die Bibel*, die de bisschoppen van de VELKD in januari 1967 deden uitgaan in verband met de tegenstelling tussen ‘moderne theologie’ en ‘Bekennnisbewegung’. De verklaring is afgedrukt in *Lutherische Monatshefte* 6, 1967, S. 54, en wordt een bladzijde eerder door H. Schnell terecht aldus getypeerd: ‘Kern der Erklärung ist ein freimütiges Bekenntnis zu dem gekreuzigten, auferweckten und wiederkommenden Jesus Christus. Alle weiteren Aussagen stehen im Licht dieses Bekenntnisses. Zwar wurden keine Ketzerhüte verteilt. Die Abgrenzungen sind dennoch klar markiert’. Vgl. de opmerking in het ‘Vorwort’ van *Kransbacher Gespräch der luth. Bischofskonferenz zur Auseinandersetzung um die Bibel*, im Auftrag der Bischofskonferenz hrsg. v. H. Schnell, Berlin-Hamburg 1967: ‘Indem die Bischöfe ihr Lehramt in Anspruch nahmen, haben sie das evangelische Bischofsamt neu profiliert’. Zou de VELKD zónder zulke bisschoppen reeds niet een schisma beleefd hebben? Op het vraagstuk van de leertucht, dat hier om de hoek komt kijken, kan in dit verband niet worden ingegaan. Noordmans schreef eens, *a.w.*, blz. 20: ‘Geen Marinussen maar Augustinussen hebben we nodig’. Ik zou zeggen: in elk geval óók Augustinussen.

Plomp, J. (1967a) X

[31]

X

Rest tenslotte de vraag of deze wens kerkordelijk te realiseren is. Ik meen dat dit niet tot de onmogelijkheden behoort en wil trachten van dit gevoel in het kort rekenschap te geven.

Vooropgesteld: de hiërarchische bisschop aan wie de volledige kerkelijke macht is toevertrouwd zal voor elke presbyteriaan ‘een onmogelijke figuur’ blijven. Op geen enkele manier is hij in een presbyteriaal-synodale orde in te passen.¹¹⁷ Maar men zegge dit niet te haastig van een ‘opziener’ die door de kerk zelf wordt gekozen, met de kerkelijke vergaderingen voortdurend nauw samenwerkt,¹¹⁸ door een later votum tot aftreden kan worden genoopt en intussen toch ruime episcopale armslag heeft.¹¹⁹

Dat voor het creëren van een dergelijke figuur en zijn inpassing in de presbyteriale kerkorde kerkrechtelijke intuïtie en vernuft nodig zijn, geef ik toe, maar dat is toch niet hetzelfde als het voor onmogelijk te houden. Het letten op de ‘temporum conditio’ en de ‘necessitas Ecclesiae’ — de termen zijn van Calvijn¹²⁰ — kan vindingrijk maken. Dat bewijzen bv. wel de bepalingen van de synode van Herborn 1586 waarin het onvervalst presbyteriaal heet: ‘Nulla ecclesia, nullus minister, nullus Senior, nullus Diaconus ultra habeat primatum supra alterum’, maar waarin even onverhuld episcopaal gesproken wordt van ‘ministri verbi quibus commissa est inspectio praeter ordinariam functionem, visitent ecclesias, conventus conscribant en gubernent ministros’, zonder dat deze combinatie een kerkordelijk gedrocht heeft doen ontstaan.¹²¹

¹¹⁷ D. Nauta, *Confrontatie van de kerkinrichting der anglicanen en presbyterianen*, *Bezinning* 13, 1958, blz. 192. A.A. van Ruler, *a.w.*, blz. 119: 'Een vereniging van het episcopale en het presbyteriaal-synodale systeem van kerkrecht is werkelijk niet zo'n eenvoudige zaak. Tenminste als men beide neemt zoals ze zijn: in hun compleetheid en katholiciteit'.

¹¹⁸ In Duitsland spreekt men wel van 'synodaler Bischof'. W. Maurer, *Das synodale evangelische Bischofsamt seit 1918*, Berlin 1955. Niet geheel juist is de opmerking van H. Dombois, *a.a.O.*, S. 44, dat Maurer deze term 'geprägt' heeft. Volgens H. Liermann, *Das evangelische Bischofsamt in Deutschland*, *ZfëvKR* 3, 1953-'54, S. 22, Anm. 62, heeft G. Holstein deze 'äusserst glückliche Formulierung' reeds in 1928 overgenomen van A. Deissmann.

Er gaan in de laatste tijd in Duitsland stemmen op om de bisschop meer 'auszugliedern' uit synode en consistorium. Vgl. D. Müller, *Evangelischer Bischofsspiegel als theologisches und kirchenrechtliches Problem*, *ZfëvKR* 12, 1966-'67, S. 286. Caveant consules!

¹¹⁹ Vgl. H. Liermann, *a.a.O.*, S. 16, 22 f.

¹²⁰ *Inst.*, IV, 10, 30.

¹²¹ W. Niesel (Hrsg.), *Bekennnisschriften und Kirchenordnungen der nach Gottes Wort reformierten Kirche*, Zollikon-Zürich o.J., S. 297, 293. In de wetterause graafschappen moest een presbyteriaal-synodale orde ingepast worden in een →

[32]

In de tweede plaats: tegenover hen die het denkbeeld van een presbyteriaal-synodaal-episcopale orde onrealistisch vinden — *indien* een mogelijkheid dan toch een onmogelijke — zou ik willen opmerken dat de kansen van een dergelijke orde in elk geval thans beter staan dan in de na-reformatorische eeuw. Toen stond alles in het teken van de antithese: presbyteriaal òf episcopaal. Dit antithetische denken heeft in onze eeuw onder de invloed van allerlei factoren bij velen plaats gemaakt voor wat Wilhelm Stählin enige jaren geleden genoemd heeft het complementaire denken. Wat hij daaronder verstaat wordt duidelijk, wanneer wij hem erop zien wijzen „wie sehr in allen Fragen des kirchlichen Selbstverständnisses und ganz besonders hinsichtlich des geistlichen Amtes alles auf Relationen, auf spannungsreiche Beziehung, auf ein sorgfältig durchdachtes Sowohl-als-auch, statt des verhängnisvollen Entweder-Oder angelegt ist, und wie sehr in Sonderheit die Ordnung des Amtes eine lebendige Verbindung des 'kollegialen' Nebeneinander und der episkopalen Überordnung verlangt.” ¹²²

Dit complementaire denken ontmoeten wij heden overal, zowel bij de presbyteriaan Noordmans als bij de rooms-katholiek F. Haarsma; geen wonder dat de laatste bij de eerste aanknopingspunten vindt voor het voortzetten van het gesprek over de kerkorde. ¹²³ Veel presbyterianen belijden daarbij tegenwoordig even openhartig hun tekort aan een episcopaal, als veel episcopalen het hunne aan een presbyteriaal element. Zelfs in Schotland en Engeland waar dit misschien nog het minst geschiedt, is de antithese bezig haar hardheid te verliezen. In het laatste rapport van hun 'conversations' verklaren de engelse en schotse anglicanen en presbyterianen het hierover eens te zijn, dat hun verschillen met betrekking tot de 'ordained ministry' verband houden zowel met de historische omstandigheden als met verschillen in theologische overtuiging. Maar die laatste worden niet onbeduidend gerelativeerd door wat dan volgt, nl. dat men het ook hierover eens is, dat 'the ordained ministry', algemeen beschouwd, teruggaat op de opdracht van Christus aan de apostelen, dat het Nieuwe Testament ons echter 'no single pattern of ordained ministry' biedt en het ook niet helemaal duidelijk is in hoeverre in de nieuwtestamentische tijd verschillende patronen naast elkaar hebben bestaan. ¹²⁴ Waar zo

→ kerkordelijke situatie waarin men vertrouwd was met 'Inspektoren' (mededeling van W. Boudriot, S. 290).

¹²² W. Stählin, *Im Vorfeld der Einheit*, in W. Stählin, J.H. Lerche, E. Fincke, L. Klein, K. Rahner, *Das Amt der Einheit*. Grundlegendes zur Theologie des Bischofsamtes, Stuttgart 1964, S. 30, vgl. 11 f., 31.

¹²² F. Haarsma, *a.w.*, blz. 347 vv.

¹²³ *The Anglican-Presbyterian Conversations*, p. 15.

[33]

gemeenschappelijk gesproken wordt, kan men niet zeggen dat de weg tot elkaar nog geheel opgebroken is.

Ik kom tot mijn laatste opmerkingen. Ik sprak zo even van complementair denken. Zou het niet — kan men vragen — roeping moeten zijn, in het bijzonder van gereformeerden, zich tegen deze manier van denken als tegen een uiting van modern relativisme krachtig te verzetten? Ik meen dat dit niet geraden is, uiteraard zonder daarmee alle 'comprehensiveness' goed te keuren. Men zou wel eens, wanend modern

relativisme te bestrijden, zijn eigen gereformeerde vaders kunnen bestrijden. Voor hen was het kerkrecht, om met Tukker te spreken, ‘een kumulatieve aangelegenheid’.¹²⁵ En ‘cumulatief’ is bij hem praktisch hetzelfde als ‘complementair’ bij Stählin.

De vaders hebben hun kerkorde opgezet naar presbyteriaal-synodaal patroon; hoe kon het anders na wat zij van de bisschoppen meegemaakt hadden? Aan deze kerkorde hebben zij naderhand gewijzigd en toegevoegd al naar o.a. de omstandigheden gewenst of noodzakelijk maakten. Ook toegevoegd. Het cumulatief karakter van hun kerkrecht komt nu hierin uit, dat toevoeging van een bepaling omtrent een onderwerp ten aanzien waarvan reeds een bepaling bestond, niet de automatische buitenwerkingstelling van dit laatste betekende. Tukker schrijft, dat ‘het vroegere element zoniet dezelfde geldingskracht had als het jongere, dan toch behouden bleef en rechtskracht behield’.¹²⁶ Hij noemt twee bepalingen die een regel bevatten voor de onderlinge verhouding van kerken en ambtsdragers. Die van Emden 1571: ‘Gheen Kercke sal over een andere Kercke, gheen Dienaer des Woorts, gheen Ouderlinck, noch Diaken sal d’een over d’ander heerschappie voeren ...’ en die van Middelburg, tien jaar later, 1581: ‘Het selfde segghen heeft de Classis ouer den Kerckenraedt, twelcke de particuliere Sijnode heeft ouer de Classe, ende de generale Sijnode ouer de Particuliere’. Ik zou daar nog een derde aan willen toevoegen: de bepaling van Dordrecht 1618-’19 met betrekking tot de, met grote bevoegdheden beklede semi-permanente, visitatoren.

Wie met kwade wil bezielde is kan gemakkelijk deze bepalingen tegen elkaar uitspelen.¹²⁷ Ook hij die meer oog heeft voor de eisen van een

¹²⁵ C.A. Tukker, *a.w.*, blz. 20, 60.

¹²⁶ C.A. Tukker, *a.w.*, blz. 60. Vgl. F.L. Rutgers, *De geldigheid van de oude kerkenordening der nederlandsche gereformeerde kerken*, Amsterdam 1890, blz. 11: ‘Al wat niet veranderd was, bleef eenvoudig gelden’.

¹²⁷ Vgl. D. Nauta, *Toelichting op de kerkorde* (art. 129), *Het ouderlingenblad* 44, 1966-’67, 49 vv., 51 v.: ‘Het is immers duidelijk dat de beslissende bevoegdheid van classes en synodes met zich mede brengt een bepaalde heerschappijvoering, welke ingrijpt in de bevoegdheid van de plaatselijke kerk ... Met behulp van een →

[34]

gesloten kerkordelijk systeem dan voor die van de eigentijdse verkondigingssituatie schrappt gemakkelijk ten gunste van één bepaling de beide andere om al naar de keus uitviel, een independentistische, synodalistische of episcopalistische torso over te houden.¹²⁸ De vaders echter hebben alle drie bepalingen: de presbyteriaal, de synodaal en de episcopaal uitzijnde, na elkaar geformuleerd om ze vervolgens naast elkaar te laten staan. *Tezamen* waren ze goed. Emden 1571 weerde de heerschappij en garandeerde gezag voor de kerkeraden, Middelburg 1581 ging de nivellering van de betekenis der kerkelijke vergaderingen tegen,¹²⁹ Dordrecht 1618-’19 kwam op voor de eenheid onder de kerken en de broeders. De vaders toonden zich meer bezorgd voor het rechte functioneren van de kerk temidden van de telkens wisselende omstandigheden en gevaren dan voor het puntgave van het kerkordelijk systeem.

Ware navolging van hen kon voor de hedendaagse presbyterianen wel eens met zich meebrengen dat zij terwille van de christocratie met iets van dezelfde moed als waarmee die vaders, óók terwille van de christocratie, het episcopaat verwierpen, zich bereid verklaarden enigen van hun episcopen aan te wijzen als ‘primi inter pares’.¹³⁰ Met grote wijsheid en voorzichtigheid, zowel wat de keus van de personen als de afbakening van hun taak en bevoegdheid betreft, opdat het middel niet erger zij of worde dan de kwaal.

¹³¹ Slechts zulk een episcopale inslag in het presbyteriale stelsel

→ logische redenering is het mogelijk vast te stellen dat zulks in strijd zou geraken met het in dit artikel der kerkorde neergelegde beginsel [zich verre te houden van alle heerschappijvoering]. Want indien het aan één kerk niet is toegestaan over zusterkerken heerschappij te voeren, dan is zulks evenmin aan een reeks van kerken geoorloofd ...’

Ondanks de ‘logische redenering’ meent Nauta: ‘De hier bedoelde opvatting zullen wij moeten verwerpen’, hetgeen hij vervolgens doet, daarbij bepaald niet onlogisch redenerend! Vgl. ook F.L. Rutgers, *Verklaring van de kerkordening*, IV, blz. 157.

¹²⁸ Zo bezien zal men met A.A. van Ruler, *a.w.*, blz. 119, de presbyteriaal-synodale orde toch weer om haar compleetheid willen prijzen: ‘... zij is in ieder geval geen torso. In haar is, om zo te zeggen, aan alles gedacht en ... in alles voorzien’.

¹²⁹ C.A. Tukker, *a.w.*, blz. 60.

¹³⁰ Een treffende omschrijving van dit ‘primaat’ in M. Micron, *De Christlicke Ordinancien*, blz. 45: ‘So is dan een Superintendent der Ghemeinte ter deser oorsaeke alleenlick bouen die andere dienaeren, dat hij, om syner gauen wille, meer aerbeits ende sorghe draghen moet dan die andere’. Vlak daarvoor hadden de *Ordinancien* ten aanzien van het ambt van Petrus verklaard, dat ‘het noodich was, de ghelijcke macht aller ander Apostolen met Petro, doer een seker orden der sorghen des eens voer den anderen, in de Ghemeinte t’ onderhouden’.

¹³¹ Men zal met P.A. van Stempvoort, *a.w.*, blz. 130, moeten erkennen dat men met zulke episcopen ‘wandelt op de rand van de afgrond van het hiërarchisch-ambtenaarlijke episcopaat’. Een reden om ze onder geen enkele omstandigheid te accepteren? A.F.N. Lekkerkerker, die overigens zeer kritisch tegenover het episcopalisme →

[35]

is aanvaardbaar en duldbaar, die het hoge doel naderbij brengt, dat in het meest presbyteriale artikel van de herziene kerkorde van de Gereformeerde Kerken in Nederland op klassieke wijze zó omschreven wordt: ‘alles heenleiden naar de onderwerping aan de heerschappij van de enige Meester, Christus’.¹³²

→ staat — vgl. *Kerk en theologie* 8, 1957, blz. 181 v. — tekent in zijn bespreking van Van Stempvoorts boek hierbij o.a. aan: ‘men moet langs de rand van de transsubstantiatieleer gaan om de Gereformeerde avondmaalsleer te verstaan, langs de rand ook van de apostolische successie om deze door Van Stempvoort voorgedragen ambtsbeschouwing te begrijpen’. *Kerk en theologie* 1, 1950, blz. 197.

¹³² Art. 129. Vgl. Calvijn, *Inst.*, IV, 8, 1: ‘Or ceste est la seule façon d’édifier l’Eglise, si les ministres s’estudient et mettent peine de garder à Iesus Christ son autorité entière, laquelle ne peut autrement estre sauve, sinon qu’on luy réserve ce qu’il a receu du Père: c’est à dire qu’il soit seul Maistre en l’Eglise’ (latijn: ‘ut sit unicus Ecclesiae magister’). *Conf. Gall.*, art. 30: ‘soubz un seul chef, seul souverain et seul universel Evesque Iesus Christ’; *Conf. Belg.*, art. 31: ‘tous ministres de Iesus Christ, seul Evesque universel, et seul Chef de l’Eglise (altogader Dienaars van Jezus Christus, den eenigen algemeenen Bisschop en het eenige Hoofd der Kerk)’. *De ned. belijdenisgeschriften*, blz. 120 vv.

Naschrift. Tijdens de correctie van de drukproeven werd ik verrast door een persbericht (*Trouw*, 15 sept. 1967), dat de Europese theologische commissie van de ‘World Presbyterian Alliance’ tijdens de jongste Europese conferentie van deze Alliance in Torre Pellice (7 tot 12 sept. 1967) overeenstemming bereikt had over de vraag welke houding presbyteriale kerken in herenigingsbesprekingen moeten aannemen tegenover de anglicaanse eis van erkenning van het historische bisschopsambt. Het bisschopsambt als hogere wijding moet afgewezen blijven, het bisschopsambt als een speciale functie met bevoegdheden, gegeven door een kerkelijke vergadering, bij voorkeur voor een gelimiteerd aantal jaren, wordt niet in alle omstandigheden onaanvaardbaar geacht. Het kan van betekenis zijn dat één man zich op bijzondere wijze verantwoordelijk weet voor een groep gemeenten, waarbij hij de mondigheid en zelfstandigheid van die gemeenten volledig erkent.

Een zekere overeenstemming tussen de conclusies waartoe de theologische commissie kwam en de mijne lijkt mij onmiskenbaar, hetgeen mij verheugt. Niet zonder spanning wacht ik de publikatie van het rapport van de commissie af.

Plomp, J. (1967a) Toe

Mijne heren curatoren,

Van de vele gevoelens die mijn benoeming destijds in mij wekten zijn er vooral twee mij bijgebleven, dat van dankbaarheid en van verantwoordelijkheid. Dankbaar ben ik u, dat u mij voor het hoogleraarsambt hebt willen voordragen, dankbaar de generale synode die mij daarna haar vertrouwen schonk. Ik wil u echter evenmin verzwijgen dat de aan dit ambt verbonden verantwoordelijkheid mij zwaar weegt. Het is mijn bede dat God mij helpe mijn ambt naar behoren te vervullen.

Voor zover mensen daarbij kunnen helpen ben ik blij te weten, dat ik op u althans rekenen kan. Reeds bij herhaling mocht ik immers

[36]

ondervinden dat in uw curatorschap de ‘cura’ voor het ‘esse’, ja het ‘bene esse’ van de hoogleraren bepaald niet achteraan komt. Ook daarvoor dank ik u.

Mijne heren leden van het bestuur en curatoren van de Johannes Calvijnstichting,

Tot u gaat mijn dank uit voor de eervolle benoeming ook aan uw stichting. De daaruit voortvloeiende verplichtingen hoop ik naar vermogen waar te nemen. Met u deel ik de hoop dat die geen sinecure zullen zijn, doordat velen zich na het kandidaats begeben tot de doctorale studiën, mocht het zijn: óók tot die van de kerkgeschiedenis en het kerkrecht!

Mijne heren professoren, mijnheer de lector,

Tot de goede zeden bij een academische inauguratie behoort, zo is mij gebleken, dat de 'new-comer' zich aanbeveelt in de vriendschap en hulpvaardigheid van de 'old-timers'. Wanneer ik mij heden zonder meer bij deze zede zou aansluiten, zou dat lichtelijk ridicuul zijn. Immers, hoeveel vriendschap en hulp hebben wij hoe lange tijd al niet van u ontvangen! Ik zeg opzettelijk 'wij', omdat mijn vrouw zich hierbij gaarne ingesloten wil weten. Het past niet in het kader van deze plechtigheid hierover uit te weiden. Om er toch iets van te zeggen en dan maar in een, zij het ietwat verdachte, kerkelijke formule: het betreft hier vriendschap en hulpvaardigheid, genoten 'vóór of onder of ná' onze verhuizing naar Kampen.

Wat wel expliciet moet worden gezegd is het volgende. Hooggeleerde Van der Woude, u hebt in het afgelopen cursusjaar nog veel werk verricht, dat eigenlijk reeds voor rekening lag van uw opvolgers, ten dele dus ook van mij. Ik had dikwijls de indruk dat u dit vanzelfsprekend vond. Mijn dank aan u is er des te groter om.

Hooggeleerde Polman, u bleek spontaan bereid mij te vervangen in allerlei werk voor de generale synode. Niemand verdenkt u ervan op vergaderen verliefd te zijn. Des te hartelijker bedankt!

Mijne heren, ik acht het een voorrecht in uw kring opgenomen te zijn. Het is een kring waarin voor mij veel te leren valt, een kring ook waarin naast begrip voor de zaken begrip voor elkáár het handelen blijkt te bepalen. Ik hoop die teamgeest niet te verstoren, integendeel.

Mijne heren leden van de staf dezer Hogeschool,

Met deze aanspreking richt ik mij allereerst tot die docenten, die niet vallen onder de rubriek 'hoogleraren en lectoren'. Maar naar gebruik aan

[37]

deze academie toch niet tot hen alleen, al is mij wel gebleken dat een exact antwoord op de vraag: tot wie dan óók? moeilijk te geven is. Raadpleegt men het *Verklarend handwoordenboek der nederlandse taal* sub voce 'staf', dan vermenigvuldigen zich de gedachten. Wanneer men dan vindt: 'teken van waardigheid der hogere geestelijkheid', denkt men onwillekeurig aan de pedel met zijn scepter. Leest men verder: 'het geheel der personen die de leiding vormen van een leger', dan wendt haast vanzelf zich de blik opnieuw naar de lector De Moor, die immers behalve semitica ook leiding geeft en beide voortreffelijk. Men zal echter ook aan nog anderen moeten denken: een hogeschool moet nu eenmaal leiding worden gegeven aan zoveel ... Ik geef er daarom de voorkeur aan in de term 'het geheel der personen' de beide eerste woorden te accentueren. Zonder namen te noemen en het begrip 'staf' ruim nemend spreek ik de wens uit, dat mijn samenwerking met geheel de staf die kwaliteit moge behouden, die ze in zo korte tijd reeds verkreeg, nl. zonder meer *goed*.

Dames en heren studenten,

De vakken die ik te doceren gekregen heb zijn onder de nederlandse theologen niet de meest favoriete. Wat de kerkgeschiedenis betreft, ruim dertig jaar geleden vertelde de toenmalige kerkhistoricus van Groningen prof. dr. J. Lindeboom in een opstel met de veelzeggende titel *Der Historien Claghe*, dat een

hoogleraar in de analytische en hogere meetkunde kort tevoren als onderwerp voor zijn rectorale oratie had gekozen: de onbemindheid der wiskunde. Zo ver was het met de kerk- en dogmageschiedenis nog niet gekomen, maar het ging wel die kant uit, meende Lindeboom.¹³³ Sedertdien lijkt mij de situatie voor de wiskunde verbeterd, voor de kerkgeschiedenis praktisch gelijk gebleven.

Ik wil u onthullen wat bij deze stand van zaken mijn voornemens zijn. In de eerste plaats wil ik trachten met iets van dezelfde grootmoedigheid als waarvan Lindeboom in genoemd opstel blijkt geeft,¹³⁴ de situatie te aanvaarden. Vooral echter zal ik mij inspannen deze te veranderen door de belangstelling voor het vak zo krachtig mogelijk bij u aan te wakkeren. De kerkgeschiedenis verdient dit ten volle. Belangwekkend zou ze reeds zijn wanneer er niets méér in te vinden was dan wat Goethe erin vond: ‘Mischmasch von Irrtum und Gewalt’.¹³⁵ Maar er is gelukkig méér in te

¹³³ *Vox Theol.* 7, 1935-'36, blz. 26.

¹³⁴ *a.a.*, blz. 28.

¹³⁵ Oordeel van Goethe over de geschiedenis na kennisneming van de *Unparteiische Kirchen- und Ketzerhistorie* van Gottfried Arnold. Vgl. H. Dörries, *Geist und Geschichte bei Gottfried Arnold*, Göttingen 1963, S. 11.

[38]

ontdekken. Wat de aankomende theoloog zelfs kan verleiden een engagement met haar aan te gaan is dunkt mij vooral, dat door haar de lijn loopt die het Woord Gods, eertijds gesproken in de profeten en daarna in de Zoon (Hebr. 1: 1) verbindt met het heden.¹³⁶

En dan het kerkrecht! Nog niet lang geleden beleefde ik ergens dat een optredend hoogleraar werd gelukkigwens o.a. met het feit dat hij géén kerkrecht behoefde te doceren. Tekenend! Zoals het ook tekenend is dat tal van predikanten over allerlei manco's in hun kennis nog wel schaamte kunnen opbrengen, maar níet over dat in hun kennis van het kerkrecht. Integendeel, daar komt men soms zelfs met een zekere trots voor uit. Dat dit een misplaatste trots is omdat ze berust op een fundamenteel misverstand omtrent het kerkrecht, het góede wel te verstaan, hoop ik u in elk geval bij te brengen. Volgens prof. Van Ruler is het mogelijk over het kerkrecht lyrisch te worden, maar, voegt hij er aan toe, wie dat wordt, wordt voor getikt gehouden.¹³⁷ Mag ik u en mijzelf een hoog ideaal voorhouden? Laat ons er allen naar streven zó lyrisch te worden over kerkrecht, dat althans in onze kring niemand zijn naaste voor getikt houdt. De kerken kunnen daar straks garen bij spinnen.

Tenslotte, behalve de ontmoeting in de collegezaal zal ik ook die daarbuiten, in de meer persoonlijke sfeer, bijzonder op prijs stellen.

Dat van dit uur niet alleen mijn vrouw en kinderen getuigen zijn, maar ook zovelen uit de kring van onze familie, onze vrienden en de gemeenten die ik dienen mocht, zelfs uit mijn tweede gemeente, die van Soerabaja, vervult mij met blijdschap. Bijzonder ingenomen ben ik ook met de vertegenwoordiging van de Vrije Universiteit. In dienst van haar theologische faculteit heb ik gedurende een drietal jaren enig werk mogen verrichten. Uw aanwezigheid, hooggeleerde en zeergeleerde heren, interpreteer ik gaarne niet alleen als een bewijs van de goede verstandhouding tussen uw Universiteit en met name haar theologische faculteit en deze Hogeschool, maar ook, iets meer personalistisch, als een blijk daarvan, dat tussen u en mij het gezegd: uit het oog uit het hart, niet is opgegaan. Voor beide ben ik zéér erkentelijk.

Het is thans vier jaar geleden dat ik het werk in de gemeente verwisselde voor dat aan de academie. Het eerste had ik achtentwintig jaar gedaan. Dat het ondanks alles (en ‘alles’ betekent hier zo niet alles, dan toch wel

¹³⁶ Vgl. J. Lindeboom, *a.a.*, blz. 31.

¹³⁷ A.A. van Ruler, *a.w.*, blz. 120.

[39]

véél) mooi werk is, heb ik altijd geweten. Dat het zó mooi is, weet ik pas sedert vier jaar. Daarom dat ik in elk geval wel met vréugde te kunnen meewerken aan de opleiding tot de dienst des Woords.

‘Homuncio quispiam ex pulvere emersus in nomine Dei loquitur’, ¹³⁸ een of ander mensje uit het stof opgerezen spreekt in de naam van God. Het is toch wel een wonderbaarlijk ambt, dat van dienaar des Woords!

Ik heb gezegd.

¹³⁸*Inst.*, IV, 3, 1.